६२५०

Shri Raghunatha Temple MSS. Library,
JAMMU

No. २१ ग-१

Title कुण्डमण्डपनिर्णयः

Author नीलकण्ठभट्टः

Extent ३२ पत्र Age सं. १९८३

Subject धर्मशास्त्र

कुण्डमण्डपनिर्णयः

कु॰मं॰ १ ॐश्रीगणेशाय नमः ॥ ॐश्री सवित्रे नमः ॥ यो लीलया संतनुते च विश्वं तत्पालय क्रिश॰
त्यात्मनि विश्वरूपे ॥ लयं नयत्यप्यथ च स्वरूपः शिवं तं नौमि लाभ्युरविमभासो ॥ १
॥ श्रुतीः स्मृतीर्बह्वयपुराणजातं तत्तन्निबंधानपि सन्निबंधात् ॥ श्रीशंकरस्या
त्मज एष दाने श्रीनीलकंठो विवृणोति कृत्यं ॥ २ ॥ परस्वत्वोत्पत्त्यंतो द्रव्यत्यागो
दानं ॥ व्यत्ययविनिमयादयस्त्वेतद्व्याप्त्या एव दानपदप्रयोगादिति केचित् ॥ परे प्रयो
गस्य भाक्तत्वान्नाद्भिव्याप्तत्वेनापि विशेषणीय इत्याहुः ॥ दासो दरं ठक्कुरस्तु कया दि
वारयितुमदृष्टा पत्त्वेनाविशेषणीयं ॥ प्रीत्या दिदाने दानपदं गौणमिति स्वकेत
त्र ॥ सो मन्त्र याति व्याप्तवादरणात् ॥ गौणपदमानाभावात् ॥ हूरस्य विशेषु
देशेन त्यक्तस्यापहर्तृत्वात्तु प्रत्यवैत्येव ॥ तादृशापहारे शिष्टविगानेन निषे
धकल्पनात् ॥ परस्वेनादत्तत्वेत्येव माकारकः प्रत्यवायस्तु निषेधोनप्रवर्त
ते ॥ अपहारदशायां कस्यापि स्वत्वाभावात् ॥ दानं पुनः कृत्ये नोहमानम
वः ॥ रत्नानां परकीयस्यापि प्रीत्यादिनोपपद्यत एव ॥ अन्ये त्वदृश्यत्यक्त
पुरोडाशादावितिवेति ॥ अन्यथा त्वत्रापि पुनः त्यागितद्रव्यो जकास्विष्टकृदादि राम १

विधिसत्त्वएवपुनरुत्पत्तिर्नान्यथा ॥ त्यक्तोपादाने विगानादिति निरस्तापितं स्वत्व
दै ॥ न त्यागकाले स्वत्वापगमः किंतु विप्रकर्तृकस्वीकारकाल इति किंकास्यचिद्वा
हृतः प्रलपडपेक्षणीयमेव ॥ यत्तु देवलः ॥ अर्थानामुदिते पात्रे श्रद्धया प्रतिपा
दनं ॥ दानमित्यभिनिर्दिष्टं व्याख्यानं तस्य कथ्यत इति तच्छ्रद्धयममत्वत्यागात्त्विक
दानोत्तयत्वं तद्दानसामान्यपरं ॥ इति दानस्वरूपं ॥ एतत्प्रशंसा सामवेदोपनि
षदि ॥ दानेन सर्वान्कामानवाप्नोति चिरजीवित्वमिति ॥ व्यासः ॥ यद्ददासि वि
शिष्टेभ्यो यच्चाश्नासि दिने दिने ॥ तत्ते वित्तमहं मन्ये शेषं कस्यापि रक्षसि ॥
ग्राममप्यर्द्धमपि ग्रासमर्थिभ्यः किं न दीयते ॥ इच्छानुरूपो विभवः कदा कस्य भ
विष्यतीत्यादि ॥ तच्च दानं त्रेधोक्तं भगवद्गीतासु ॥ दातव्यमिति यद्दानं दीय
तेऽनुपकारिणे ॥ देशे च काले च पात्रे च तद्दानं सात्त्विकं स्मृतं ॥ यत्तु प्रत्युपकारा
र्थं फलमुद्दिश्य वा पुनः ॥ दीयते च परिक्लिष्टं तद्दानं राजसं स्मृतं ॥ अदेशका
ले यद्दानमपात्रेभ्यश्च दीयते ॥ असत्कृतमवज्ञातं तत्तामसमुदाहृतं ॥ विष्णु
धर्मोत्तरे ॥ तामसानां फलं भुंक्ते नित्यं के मानवाः सदा ॥ वर्णसंकरभावेन वा

कुंडमं॰ २ 2 र्विकेयदि त्वाप्नुतः ॥ बाल्येवाद्दासमभावेवानात्र कार्यविचारणा ॥ अत्रोन्यथात्समानुष्ठे निर्ण॰
राजसानां फलं भवेत् ॥ सात्विकानां भुक्तो देवत्वेनात्र संशयः ॥ मात्स्ये ॥ येमांदूर्ध्वकृतंक
र्मसात्विकं मनुजोत्तम ॥ पौरुषेणाविनाशेवाकेयां स्विदूष्यते फलं ॥ कर्मरणाप्राप्यते
लोके राजसस्य तथा फलं ॥ कुशेणाकर्मणाविद्धि ॥ तामसस्य तथा फलं ॥ हारीत :
॥ मुमूर्षुस्तामसंयज्ञा प्रकृतोददातीति ॥ अत्र कृतोऽभाव धानः ॥ गारुडे ॥ अहिंसे
यत्तद्वर्णादिदानं तत्कायिकं मतं ॥ आत्मनाभभयं दद्यादित्येतद्वाचिकं स्मृतं
॥ विद्यामासाद्य यत्पुंसा तद्दानं मानसं ॥ द्विजाश्रितिदानाधिकारस्तु चतुर्णामपि
वर्णानां स्त्रीणां च ॥ वर्णानामाश्रमानां च चातुर्वर्ण्ये युधिष्ठिर ॥ दानधर्मं प्र
वक्ष्यामि यथा व्यासेन भाषितमिति व्यासोक्तेः ॥ अचानिषादस्थपतिवत् वैदि
कमंत्रवत्स्वपि समंत्रक एव स्त्रीशूद्रयोरविकल्पः ॥ मदनरत्ने जात्युत्कर्षाय ॥ अ
धिकारिभेदेषु दुःखत्वं धर्मेन वैदिके ॥ अत्र धर्मास्तत्रैव स्मृत्यंतरे ॥ बहिर्वेदिश्चय
द्युनं तत्यौर्त्तिकमुदाहृतं ॥ तत्रैव व्यासोपि ॥ अंतर्वेद्यां च यद्दानमिष्टं तदभिधीय
ते इति ॥ अथ पात्रं ॥ याज्ञवल्क्यः ॥ न विद्यया केवलया तपसा वापि पात्रता ॥ यत्र वृ राम २

न्नमिमेचो मेत्राद्विपात्रं प्रचदतन्न द्भुति ॥ व्यासः ॥ प्रथमं तु गुरोर्दानं दत्वा ज्येष्ठमनु
क्रमात् ॥ ततोन्येषां तु विप्राणां दद्यात्पात्रानुरूपतः ॥ भविष्यत्पुराणे ॥ संनि
धानस्थितान् विप्रान् दौहित्रं विट्पतिं तथा ॥ भागिनेयं विशेषेण तथा बंधून्
गृहागतान् ॥ नातिक्रामेन्नरस्त्वेतान् सुमूर्खानपि गोपते ॥ अतिक्रम्य महारौ
द्रे रौरवं नरकं व्रजेत् ॥ विट्पतिर्जामाता ॥ विष्णुः ॥ मातृष्वसा स्वसा चैव तथैव
च पितृष्वसा ॥ मातामही भागिनेयी भागिनेयस्तथैव च ॥ दौहित्रश्चैव कन्या मा
तातेषु दत्तं महोदयं ॥ स्त्री भविष्य पुत्र पावलं तदपदाय मुच्यते ॥ माता पित्रोर्गु
रोर्मित्रे विनीते चोपकारिणि ॥ दीनानाथविशिष्टेभ्यो दानं व्यसनिनामि घता
॥ व्यासः ॥ पितुः शतगुणं दानं सहस्रं मातुरेव च ॥ अनंतं दुहितुर्दानं सोदर्ये
दत्तमक्षयं ॥ एतत्स्वधंसासामाचांदृत्तुः ॥ सममब्राह्मणे दानं द्विगुणं ब्राह्मण
ब्रुवे ॥ सहस्रगुणमाचार्ये त्वनंतं वेदपारगे ॥ व्यासः ॥ यः प्रवीज सम्यक्त्यक्तो म
मंत्रसंस्कारवर्जितः ॥ जातिमात्रोपजीवी च भवेद्ब्राह्मणः स तु ॥ गर्भाधा
नादिभिर्युक्तस्तथोपनयनेन च ॥ न कर्म विन्न चाधीते स भवेद्ब्राह्मणब्रुवः

कुंडमं० २ 3 ॥ तस्माद्देवार्चनपरो नित्यं वित्तार्थी वित्तसंचयं ॥ असौ देवलको नाम हव्यकव्येषु ग निर्ण०
र्हितः ॥ यस्तु कुलस्यन्तिना प्रदेशे समगुणं दानं वैश्ये तु द्विगुणं स्मृतं ॥ क्षत्रिये
त्रिगुणं प्रोक्तं ब्राह्मणे तु षड्गुणमिति ॥ शूद्रादीनामपि पात्रतोक्तासान्नाद
दनपरा ॥ अन्नाच्छादनदानेषु पात्रं नैव विचारयेत् ॥ अन्नस्य क्षुधितः पात्रं वि
वस्त्रो वसनस्य चेति विष्णुधर्मोक्तेः ॥ अपात्राय मंत्रकं दानं ॥ मंत्रपूर्वं तु य
यं न मपात्राय प्रदीयते ॥ दातुर्निकृत्य हस्तं स भोक्तुर्जिह्वां निकृंततीति ॥ श
तातपोक्तेः ॥ तथा ॥ यस्य वेदश्च वेदी च विच्छिद्येते त्रिपूरुषं ॥ स वै दुर्ब्राह्म
णो नाम यश्चैव वृषलीपतिरिति अपात्रमित्यर्थः ॥ अप्ये देवादेये ॥ यथा
विधेन द्रव्येण यत्किंचित्कुरुते नरः ॥ तथाविधमवाप्नोति सफलं प्रेत्य
चेह च ॥ तथाविधं श्लोकेनाह ॥ शबलेन दुःखसंमिश्रं ॥ कृष्णेनासुखो
दयं ॥ शुक्लादिस्वरूपं तु स्मृतौ ॥ श्रुतशौर्यतपःकन्यायाज्यशिष्यान्वया
गतं ॥ धनं सप्तविधं शुक्लमुदयोऽप्यस्य तद्विधः ॥ कुसीदकृषिवाणि
ज्यशिल्पानुवृत्तितः ॥ कृतोपकारादाप्तं च शबलं समुदाहृतं ॥ पार्श्व राम २

कथ्रूत चौर्यार्त्ति प्रतिरूपकसाहसैः ॥ व्याजेनोपार्जितं यत्तत्सर्वेषां हृस्मउ
च्यत इति पार्श्वकं सर्वदासमीपस्थित्यासेवाप्रतिरूपकं वेषांतरग्रहणं ॥
शिवधर्मे ॥ तस्मात्त्रिभागं वित्तस्य जीवनाय प्रकल्पयेत् ॥ भागद्वयं तु ध
र्मार्थमनित्यं जीवितं यतः ॥ सर्ववित्तस्य भागपंचकं कृत्वा भागत्रयं जी
वनार्थं भागद्वयं धर्मार्थमिति हेमाद्रिः ॥ भागत्रयं सर्ववित्तस्य तेत्रैको भा
गो जीवनाय ॥ भागद्वयं धर्मायेत्यत्येकत्रपरा प्रक्रविषये तु भारते ॥ एकां
गां दशगुर्दद्याद्दश दद्याद्गोशती ॥ शतं सहस्रगुर्दद्यात्सर्वे समफला
स्मृता इति गोपदं विनमात्रो पलक्षणार्थं ॥ अन्यथा पंचगवादेः सह
स्राधिकगवाद्यश्च गोदाने नधिकारः स्यादिति हेमाद्रिः प्रमः ॥ सुवर्णास्ज
नंताश्च तिम्योयः प्रयच्छति ॥ नतत्फलमवाप्नोति तेत्रैव परिकीर्त्तीयत्तये कांचनं दत्वा दाम
नापि नरकं व्रजेत् ॥ अपि श्राद्धाङ्गहीनापि ॥ अंगिराः ॥ देवमातां गुरूणां च मातापित्रो
स्तथैव च ॥ ऋणं देयं प्रयत्नेन नाऋणं चोदितं क्वचित् ॥ व्यासः ॥ पापदः पापमा
प्नोति नरो लक्ष्य गुरूणां सदा ॥ ऋणदः ऋणमाप्नोति प्राप्नोत्यसहस्रशः ॥ एकां

कुं॰ मं॰
४

4

दे॥ आपत्स्वपि न देयानि नव वस्तूनि सर्वदा॥ अन्वये सति सर्वस्वं दाराश्चाप्यशरणा निर्णी॰
गताः॥ न्यासश्चाधीः कुलवृत्तिश्चानि देयः स्त्रीयनं सुतः॥ यो ददाति स मूढात्मा प्राय
श्चित्तैर्विशुध्यति॥ अंगिराः॥ वृकुम्ब्यो न प्रदेयानि गोगृहं शयनं स्त्रियः॥ विभ
क्त्वा दद्दिराणा होत्रा दातारं नारयंति हि॥ विभक्तं दद्दिराणा पृथग्दत्तानि गोरेके
कस्य दातव्या न वकृम्यः क पंच वा॥ साहि विक्रयमापन्नाद्दहन्यासस्वमं कुलं॥ अश्व
ग्रासप्रसंकारे॥ अजिनं मत्तपश्यांचमेषं चोभयतोमुखीं॥ कुरुक्षेत्रे कारक्षानो
नरस्य पुरुषो भवेत्॥ अथा हं प्रकृत्यत त्रैव च॥ हस्त्यश्वरथयानानि मूलनश्च
य्यासनादयः॥ आग्नाक्षत्रप्रायश्चित्तं॥ आसतं न तस्यैव॥ पद्मपुराणे॥ ब्र
ह्माडं भूमिदानं च ग्राह्यं नैकेन तद्भवेत्॥ गृचंच मारीमातंगातिललोहानि
दि वर्जयेत्॥ काशीखण्डे॥ शास्त्रं विषं स्ररसाचा प्रतिग्राह्या शिवाहरणास्य॥ हेमाद्रे
पद्मे॥ आतिष्ठः स्वावेतमश्याय्यातग्राह्याद्विजसत्तमैः॥ गृहीत्वा यान्तरस्यां नु
पुनः संस्कारमर्हति॥ तथा लोहं तिलाश्च महिषी तैलं लवणमेव च॥ तिलधे
नुर्मणिश्चैव घोराः सप्त प्रतिग्रहाः॥ इति मनुः हिरण्यं भूमिमश्वं गामन्नं वासांसि॥

लात् घृतं । अविद्वान्प्रतिगृह्णानो भस्मीभवति काष्ठवत् ॥ प्रतिग्रहसमर्थोऽपि
प्रसंगं तत्र वर्जयेत् ॥ प्रतिग्रहेण विप्राणां ब्राह्मं तेजो विनश्यति ॥ अथ का
लाः ॥ वाराहे ॥ दर्शे शतगुणं दानं तच्चतुर्घ्नं दिनक्षये ॥ शतघ्नं तच्च संक्रान्तौ
शतघ्नं विषुवे ततः ॥ युगादौ तच्छतगुणमयने तच्छताहतं ॥ सोमग्रहे तच्छ
तघ्नं तच्छतघ्नं रवेर्ग्रहे ॥ तच्छतघ्नं व्यतीपाते दानं वेदविदो विदुः ॥ विष्णुध
र्मोत्तरे ॥ वैशाखी कार्तिकी माघी पौर्णमासी महाफला ॥ पौर्णमासीषु
सर्वासु मासर्क्षसहितासु च ॥ दत्तानामिह दानानां फलं दशगुणं भवेत् ॥
यस्यां पौर्णं तु नायोगं याति जीवो महाबलः ॥ पौर्णमासी तु विज्ञेया महाप
र्वी द्विजोत्तम ॥ स्नानं दानं तथा जपोऽत्र तथ्यं वै तदा स्मृतं ॥ शंखः ॥ अमा
वास्यां तु सोमेन सप्तमी भानुना सह ॥ चतुर्थी भूमिपुत्रेण सोमपुत्रेण चा
ष्टमी ॥ चतस्रस्तिथयस्त्वेताः तुल्यास्तु ग्रहणादिभिः ॥ सर्वमक्षयमत्रोक्तं
स्नानदानजपादिकं ॥ अमावास्या व्यतीपातो ग्रहणं चन्द्रसूर्ययोः ॥ मन्वाद
यो युगादिश्च संक्रान्तिर्वैधृतिस्तथेत्यादि ॥ भारते ॥ यात्रोदानं न प्रशंसंति

कृ॰मं॰ ५ 5 विज्ञात्यभयदक्षिणां ॥ विद्याक — द्विजाग्र्ये स्वदीयमन्नं प्रतिश्रयं । विनेतिपदं वि नि॰रा॰
द्यादिभिरपि संबध्यते ॥ तथा महाभिधानात् विज्ञेया मध्यस्यं प्रहरद्वयं ॥ स्व
नंतत्रनकु — तकाम्यनैमित्तकाहरो ॥ नेछंत्यके स्नानदानं रात्रौ मध्यम
यामयोः ॥ नैमित्तिकं तदा कुर्यान्नित्यं तत्र न तामपि ॥ उभयतो मुखवानु
स्यानाभयत्रदानादिकं तु सर्वदा भवतीति स्मृतिचंद्रिकास्थं तं गांदद्यात्कालवि
नविचारयेदित्यादिना तत्र स्पष्टं ॥ अथ पुण्यदेशाः ॥ मनुः ॥ दृषद्व
सरस्वत्योर्देवनद्योर्यदंतरं । तं देवनिर्मितं देशं ब्रह्मावर्तं प्रचक्षते ॥ कुरुक्षेत्रं
च मत्स्याश्च पंचालाः शूरसेनकाः ॥ एष ब्रह्मर्षिदेशो वै ब्रह्मावर्तादनंतरः :
॥ मत्स्यो विराट देशाः ॥ पंचालाः कान्यकुब्जाहिछत्रादिदेशाः ॥ शूरसेन कोम
थुरादिदेशाः ॥ हिमवद्विंध्ययोर्मध्यं यत्प्राग्विनशनादपि ॥ प्रत्यगेव प्रयागा
च्च मध्यदेशः प्रकीर्तितः ॥ विनशनं स्वंतर्धानं ॥ भविष्यत्पुराणे ॥ वाराण
सीकुरुक्षेत्रप्रयागपुष्करगंगासमुद्रतीरनैमिषामरकंटकश्रीपर्वतम
हाकालगोकर्णदेवपर्वतादीनि पुण्यानीति ॥ पाद्मे ॥ लिंगं वा प्रतिमा राम ५

वापि हृश्यते यत्र कुत्र चित्॥ तत्सर्वं पुण्यतां याति दानेषु च महाफलं॥ भविष्योत्तरे॥ को शामात्रं तु यद्द्विगं शिवस्य परमात्मनः॥ प्राणिनां तत्र यं च तां शिवस्याउ
न्यकारकं॥ फलं दत्तकृतानां च अनंतं परिकीर्तितं॥ मनुजैः स्थापिते लिंगे देवमान
मिदं स्मृतं॥ स्वयंभुवि सहस्रं स्याद्दार्वे चैव तदर्द्धकं॥ तथा गृहे दशगुणं दानं गोष्ठे
चैव शताधिकं॥ पुण्यतीर्थे सहस्रमनंतं शिवसन्निधौ॥ मात्स्ये॥ शालग्राम
समुद्भूतः शैलः चक्रांकमंडितः॥ तिष्ठते यत्र वसुधे तत्र देवं योजनत्रयं॥ तस्य
त्याः शिला देवि मुक्तिदा मम सद्गृया॥ यत्रापि नीयते तत्र स्यात् तीर्थं द्वादशयो
जनमित्यादि॥ काशीखंडे॥ अन्यत्र यत्कृतं कर्म व्रतं दानं तपो जपः॥ गंगा
तटे तु तत्सर्वं कृतं कोटिगुणं भवेत्॥ मात्स्ये॥ अग्निहोत्रिगृहे चैव यद्दानं
विदीयते॥ तदनंतफलं सर्वं भवतीति विनिश्चयः॥ इति देशाः॥ प्रतिग्रहे
देशानिषेधः पाद्मे नतीर्थे प्रतिगृह्णीयात्प्राणैः कंठगतैरपि॥ ब्रह्मपुराणे
प्रवाहमवधिं कृत्वा यावद्धस्तचतुष्टयं। तत्र न प्रतिगृह्णीयात्प्राणैः कंठगतैर
पि॥ दानधर्मे॥ भाद्रपदकृष्णचतुर्दश्यां यावदाक्रमते जलं॥ तावद्गर्भं विजानीया
त्तदूर्ध्वं तीरमुच्यते॥ व्यासोपि॥ सार्द्धहस्तशतं यावद्गर्भं तावत्तीरमुच्यते॥ स्कांदे

कुं॰ मंड॰ ६

6

शि॥ तीराकूवतिमात्रं तु परितः दोषमुच्यते इति॥ ह्रदं च गंगायां॥ गर्भे प्रति निरा॰
ग्रहनिषेधः प्रसिद्धनदीषु॥ प्रसिद्धतरगंडक्यादिषु तत्तीरेपि। गंगायां तद्दे
त्रेपीति सर्वशिष्टाचारः॥ अप्यदानं तु कृत्यं॥ मनुः॥ प्रभुः प्रथमकल्पस्य
योनुकल्पेन वर्त्तते॥ न सांपरायिकं तस्य दुर्मतेर्विद्यते फलं॥ कात्यायनः॥
कुशोपरि निविष्टेन तथा यज्ञोपवीतिना॥ देयं प्रतिग्रहीतव्यं अन्यथा वि
फलं भवेत्॥ स्मृत्यंतरे॥ दद्यात्पूर्वमुखो दानं गृह्णीयादुत्तरामुखः॥ आ
युर्विवर्द्धते दातुर्ग्रहीतुः क्षीयते न तत्॥ हेमाद्रौ॥ नामगोत्रे समुच्चार्य संप्र
दानस्य चात्मनः॥ संप्रदेयं प्रयच्छंति कन्यादानेषु पुत्रयं॥ शाखवामप्युच्चार
यंति शिष्टाः॥ वस्त्रादिना विप्रवरान्न कुर्वंति मध्यदेशे॥ तथा॥ नामगो
त्रे समुच्चार्य सम्यक्श्रद्धान्वितो ददेत्॥ संकीर्त्य देशकालादि तुभ्यं संप्रददे इ
ति॥ न मम इत्यपि कीर्त्तयंति शिष्टाः॥ वाराहे॥ स्नातः सम्यगाचांतः कृत
संध्यादिकक्रियः॥ कामक्रोधविहीनश्च पारुष्यदंभवर्जितः॥ दद्यादिति
शेषः॥ गौतमः॥ स्वतर्जन्या करं कृत्वा सकुशं सतिलोदकं॥ फलान्यपि च संधा
य प्रदद्याच्छ्रद्धयान्वितः॥ तथा नामगोत्रसमुच्चार्य प्राङ्मुखो देयकीर्त्तनात्॥ राम ६

उदङ्मुखाय विप्राय दत्वा तं स्वस्ति कीर्त्तयेत् ॥ स देवताकदेयकीर्त्तनानन्तरं दत्वेत्य
र्थः केवलः प्रदाय कं मुष्टिं वा यस्तु श्रद्धासमन्वितः ॥ महते पात्रभूताय सर्वाभ्युद
यमाप्नुयात् ॥ पात्रासंनिधाने नारदीये ॥ मनसा पात्रमुद्दिश्य जलं भूमौ विनिक्षि
पेत् ॥ विद्यते सागरस्यान्तस्तस्यान्तो नैव विद्यते ॥ पात्रासंनिधाने न्यविप्रकरे दानं
देयमिति धौम्यस्मृतेः ॥ पात्रासंनिधानेप्यप्सु विनिक्षिपेदिति षड्त्रिंशन्मते । देय
पात्रासंनिधाने तत्रैव विशेष उक्तः ॥ द्रव्यपात्रं विकल्प्यैव त्यक्त्वा तद्दानमुद्यतः
॥ तं ध्यायन् हैमवं पात्रं द्रव्यमादित्यदैवतं ॥ तथा परोक्षे कल्पितं दानं पात्राभावे
कथं भवेत् ॥ गोत्रजेभ्यस्तत्प्रदद्यात्तदभावेस्य बंधुषु ॥ गोत्रजाः पात्रस्य [illegible]
[illegible] ॥ तस्मात्सर्वावस्थास्वार्यैः कार्यो दानप्रतिग्रहो ॥ याज्ञवल्क्यः ॥ प्रतिग्रहे सू
नि चक्रि ध्वजि वेश्यानराधिपाः ॥ दुष्टाद्दशगुणं पूर्वात्पूर्वादेते यथाक्रमं । रा
जा धर्मात्स्वान्ति क्रमकर्त्री ॥ न राज्ञः प्रतिगृह्णीयाल्लुब्धस्योच्छास्त्रवर्त्तिन इति स्मृते
स्तदपवादः ॥ अयाचिताहृतं ग्राह्यमपि दुष्कृतकर्मणः ॥ अन्यत्र कुलटाषंढ
पतितेभ्यस्तथा द्विषः ॥ तथा चांडालो जायते यज्ञकरणात् शूद्रभिक्षितात् ॥ यज्ञार्थं

कुं॰ मं॰ ७

लब्धमदददद्गासः कांकोपि वा भवेत् इति ॥ यन्नोद्देशेन न तया चेत्तेनत्वयं र्थः ॥ प्रकारांते निर्णि॰
रेणालब्धेन यन्नेत्कृते न दोषः ॥ अत एव त्रापते वैष्णवादेर्यन्नोद्देशेनापि याच्ञनी
यमिति ॥ अथ प्रतिग्रहीतृकृत्यं ॥ आदित्यपुराणे ॥ ॐमूकारमुच्चार
न्प्राज्ञो द्रविणं सकुशोदकं ॥ गृह्णीयाद्दक्षिणे हस्ते तदंते स्वस्ति कीर्तयेत्
॥ पुराणांतरे ॥ प्रतिगृह्णीत सावित्रीं सर्वत्रैवानुकीर्तयेत् ॥ ततस्तत्कीर्ति
येत्सार्द्धं द्रव्येण द्रव्यदेवतां ॥ समापयेत्ततः पश्चात्कामस्तुत्या प्रतिग्रहं ॥
तदंते कीर्तयेत्स्वस्ति प्रतिग्रहविधिस्त्वयं ॥ सावित्री देवस्य त्वा सवितुरि
त्यादिः ॥ आदित्यपुराणे ॥ प्रतिग्रहं पठेदुच्चैः प्रतिगृह्य द्विजोत्तमात् ॥ मं
द्रं पठेत्तु राजन्यात् उपांशु च तथा विशि ॥ मनसा तु तथा शूद्रे स्वस्तिवाच
नमेव च ॥ सोंकारं ब्राह्मणे कुर्यान्निरोंकारं महीपतौ ॥ उपांशु च तथा वैश्ये
मनसा शूद्रजे तथेति ॥ प्रतिग्रहश्च दक्षिणहस्तमध्ये कर्त्तव्य ॥ हस्तमध्ये
वलतीर्थं दक्षिणाग्रहणे गौ दैतिस्मरणात् ॥ तथा ॥ प्रतिग्रहस्य यो धर्मं
न जानाति द्विजो विधिं ॥ द्रव्यस्तेन्यसमायुक्तो नरकं प्रतिपद्यते ॥ विधिं तु

राम ७

धर्म्यं विना यद्ब्राह्मणो स्तु प्रतिग्रहे। दात्रा सह तरत्येवं महादुर्गाण्यसौ ध्रुव
मिति॥ याज्ञवल्क्यः॥ प्रतिग्रहसमर्थोऽपि नादत्ते यः प्रतिग्रहं॥ ये लोका दा
नशीलानां स तानाप्नोति पुष्कलानिति॥ अप्रत्याख्येयमाह स एव॥ कु
शाः शाकं पयो मत्स्या गंधः पुष्पं दधि क्षितिः॥ मांसं शय्यासनं धानाः प्र
त्याख्येयं न वारि च॥ मनुः॥ एधोदकं मूलफलमन्नमभ्युद्यतं च यत्॥
सर्वतः प्रतिगृह्णीयान्मध्वथाभयदक्षिणामिति॥ मनुः॥ आममांसं म
धु घृतं धानाः क्षीरमथोदधितं। गुडं तक्रं च संग्राह्यं निवृत्तेनापि शूद्रतः॥ ख
लक्षेत्रगतं धान्यं वापीकूपगतं जलं॥ अन्नसाधोरपि न ग्राह्यं गोष्ठगतं पयः॥ मू यत्र
लफलानि पीवरायकं प्रतिग्राह्याणि सर्वतः॥ बृहस्पतिः॥ विवाहोत्सवय
ज्ञेषु त्वंतरः मृतसूतके॥ पूर्वसंकल्पितं ग्राह्यं न दोषः परिकीर्तित इति॥
अत्र विवाहोत्सवयज्ञे क्षत्रियजातिश्चेयजामहं करोति तेनान्नयाजे क्षिति
वं दुद्दिश्य विशेषणमपि विवक्षितं॥ अन्यथा परिगणनं व्यर्थं स्यात्॥ अतो
न्यत्र पूर्वसंकल्पितमप्यशौचकादौ न ग्राह्यं इत्याहुर्वेति द्रव्यदेवतात्यागेन सीयो॥

सोमाय वासः ॥ रुद्राय गां ॥ वरुणाय चाश्वं ॥ प्रजापतये पुरुषं ॥ मनवे तल्पं ॥ त्वष्ट्रेऽजां
पूष्णेऽविः ॥ निर्ऋत्याश्वतरगर्दभौ ॥ हिमवते हस्तिनं ॥ गंधर्वाप्सरोभ्यः स्रगलंका
करणे ॥ विश्वेभ्यो देवेभ्यो धान्यं ॥ वाचेन्नं ॥ ब्रह्मण उदकं ॥ समुद्राय यादः ॥ उत्तानायां
गीरसायानः ॥ वैश्वानराय रथमिति ॥ विष्णुधर्मोत्तरे ॥ अभयं सर्वदैवत्यं भूमि
र्वै विष्णुदेवता ॥ कन्यादासस्तथा दासी प्राजापत्याः प्रकीर्तिताः ॥ तथा चैककुश
फं सर्वकथितं यमदैवतं ॥ माहिषाश्वाः तथायाश्वा उष्ट्रो वा नैर्ऋतो भवेत् ॥ रौद्री
धेनुर्विनिर्दिष्टा छागमाग्नेयमादिशेत् ॥ मेषं तु वारुणं विद्याद्वराहं वैष्णवं त
था ॥ आरण्याश्च पशवः सर्वे कथिता वायुदेवताः ॥ जलाशयांस्तु वारिधानीः
कमंडलुं ॥ कुंभं च करकं चैव वारुणानि निबोधत ॥ समुद्रजानि सर्वाणि वारु
णानि द्विजोत्तमाः ॥ आग्नेयं कनकं प्रोक्तं सर्वलोहानि चाप्यथ ॥ प्राजापत्या
नि सस्यानि पक्वान्नमपि वै द्विज ॥ ज्ञेयास्तु सर्वगंधा वै गांधर्वाश्च विचक्षिरोः ॥
बार्हस्पत्यं समस्तं वासः सौम्या ज्ञेया रसास्तथा ॥ पक्षिणश्च तथा सर्वे वाय
व्याः परिकीर्तिताः ॥ विद्या ब्राह्मी विनिर्दिष्टा विद्योपकरणानि च ॥ सारस्वता

निदेयानि पुस्तकादीनि पंडितैः ॥ सर्वेषां शिल्पिभांडानां विश्वकर्मा तु देवतं ॥:
द्रुमाणामथ पुष्पाणां धान्यके हरितकैः सह ॥ फलानामपि सर्वेषां तथा त्रैयो
वनस्पतिः ॥ मत्स्या मांसो किनिर्दिष्टे प्राजापत्येत्यथैव च ॥ छत्रं कृष्णाजिनं पा
त्यांसप्यमासनमेव च ॥ नुपान हौ च यानं च यच्चान्यत् प्रारिता वर्जितं ॥ तन्तु चा
मरसत्वेन प्रतिगृह्णीतमानवः ॥ क्षरोपयोगि यत् सर्वेषां स्वधर्मध्वजादिकं
॥ परोपकरणां सर्वं विज्ञेय सर्वदैवतं ॥ गृहं तु सर्वदैवत्यं यदनुक्तं द्विजोत्तम
॥ विशेषं विद्धि दैवत्यं सर्वं वादि जसत्तमाः ॥ हेमाद्रौ ... यजुः पाठांतरं राजा
त्वा वरुणो न यतन्दे विदक्षिणे अमुकस्मै अमुकां तेनामृतत्वमश्यां मयो दात्रे
मयो मह्यमस्तु प्रतिग्रहीत्रे ततः कामस्तुतिः ॥ ॐ पूतवस्त्री ति विष्णोः ॥ वि
ष्णुधर्मोत्तरे ॥ भूमेः प्रतिग्रहं कुर्यात् भूमिं कुर्वन् प्रदक्षिणाम् ॥ करे गृहीत्वा कन्या
नं दासं दास्यो द्विजोत्तमाः ॥ करं तु हृदि विन्यस्य धर्मोक्ते यः प्रतिग्रहः ॥ अ
श्वस्य गजस्योक्तं करणे चाश्वस्य कीर्तितः ॥ तथा चैकशफानां सर्वेषां
चाविप्रोषतः ॥ प्रतिगृह्णीत तान्नृपः गोश्छ छत्रं कृष्णाजिनं तथा ॥ तान्न एकशफ

कुं॰मं॰ ६ निर्ण॰

कश्यप

तानश्वत्थं गिराणामैनं शृंगेगइतरेषां नकरणं इति व्यवस्था ॥ करीजः पशवः स
सर्वे ग्राह्याः पुच्छे विवनमोः ॥ गृह्णीयान्महिषं शृंगे खरं वैपृष्ठदेशतः ॥ प्रतिग्रहा
म पोच्छ्रस्य यानानां वाधिरोहणात् ॥ बीजानां मुष्टिमादाय रत्नान्यादाय पा
र्श्वतः ॥ वस्त्रं स्पृष्ट्वा तथादाद यात्परिधाय पवाप्नुना ॥ आश्रयो पानहोमं च
श्वालः सैवतत्पादुके ॥ चर्मध्वजौ च संस्पृष्ट्वा प्राविशयन्तव्या गृहं ॥ अवतीर्य
च सर्वाणि जलस्थानानि वै द्विजाः ॥ ईषायां तु रथो ग्राह्यो छत्रं दंडेन चै
व ॥ कुमीश्च प्रतिगृह्णीयात् कमंडलुं न्यस्तकरो द्विजः ॥ शालुधानि समादा
य तस्यान्तव्याविभूषणं ॥ शिष्ये ॥ प्रतिगृह्णीत नागं पुच्छे करेणवा हस्तिनं क
र्णे ॥ दासीदासी मजौ चैव स्पृष्ट्वा नरगर्दभौ ॥ अश्वं करौ सटेवापि मृत्स्नामु
द्धृत्य धारयेत् ॥ शय्यासनगृहं देवं संस्पृश्याश्रय कांचनं ॥ उष्ट्रं च क
कुदे स्पृष्ट्वा शृंगे गामेव माहिसाधिकान् ॥ गोधा मत्स्य विधानेन पुच्छे संस्पृश्य
पाद्विरा ॥ पक्षिणो दर्शनेनैव तन्यान् कृष्णगाश्चये ॥ भोज्यास्ते तान्व
सर्वेषां एवमेव विधिस्मृतः ॥ छत्रं संचामरं मूले फलं संस्पृश्य गोरखात् राम ६

परि

॥ग्रहयोपानहौ मंत्रं वाचयेत्प्रतिगृह्य वै। वासस्त्वपि समादाय कन्यां पृथ्वीं हि
प्यवा करे। यतिभार्यां परांशय्यां प्रतिगृह्णीत चादितः। पुत्रमुत्संगमारो
प्य प्रतिगृह्णीत दत्तकं। रथ्यं रथमुरवे स्पृष्ट्वा प्रतिगृह्णीत कूवरे। कूवरो
युगाधारकाष्ठं। युग्मकांचनवस्त्राणां नागयुक्ते प्रतिग्रहः ॥ शांतिसं
मान्यतिकर्तव्यतानिरूपणं ॥ अथ परिभाषा ॥ वामनपुराणे ॥
सर्वमंगलमांगल्यं वरेण्यं वरदं शुभं। नारायणं नमस्कृत्य सर्वकर्माणि
कारयेत् ॥ भविष्ये ॥ संकल्पेन विना विप्र यत्किंचित्कुरुते नरः। फलं
चाल्पाल्पकं तस्य धर्मस्यार्द्धक्षयो भवेत् ॥ वसिष्ठः ॥ जपहोमोपवासे
षु धौतवस्त्रधरो भवेत्। अलंकृतः शुचिर्मौनी श्रद्धावान्विजितेंद्रियः
॥ याज्ञवल्क्यः ॥ यदि वाग्यमलोपः स्याज्जपादिषु कथंचन। व्याह
रेद्वैष्णवं मंत्रं स्मरेद्वा विष्णुमव्ययं ॥ स एव ॥ रौद्रपित्र्यासुरान्मंत्रांस्त
थाचैवाभिचारिकान्। व्याहृत्यालभ्य चात्मानमपः स्पृष्ट्वान्यदा
चरेत् ॥ कात्यायनः ॥ पित्र्यमंत्रानुद्रवणे आत्मालंभे धर्मेक्षणे ॥

कु॰मं॰
१०
10

अघोवायुसमुत्सर्गेप्रहासेनृततंभाषणो ॥ मार्जारमूषकस्पर्शेआक्रुष्टेकोप निरा॰
संभवेनिमित्तेष्वेषुसर्वेषुकर्मकुर्वन्नपः स्पृशेत् ॥ आत्मालंभोहृदयस्पर्शः
॥ स च कर्मांगत्वेन विहित इति कौशिकः ॥ [illegible] ॥ कर्मांगानामनुज्ञातो
न्यदादिशानां [illegible] भवेत्तथा ॥ [illegible] ॥ यत्रादिङ्नियमो नास्तित
त्रपादिष्वेकं यं च तत् । तिस्रस्तत्र दिशः प्रोक्ता ऐंद्री सौम्यापराजिता ॥ तत्रै
व ॥ आसीन ऊर्ध्वः प्रह्वो वा नियमो यत्र नेदृशः । तदासीनेन कर्तव्यं न प्र
ह्वेन न तिष्ठतेति ॥ तथा ॥ पंचाशद्भिर्भवेद्ब्रह्मा तदर्द्धेन तु विष्टरः । द
क्षिणावर्तको ब्रह्मा वामावर्तस्तु विष्टरः ॥ तथा ॥ अनंतर्गर्भितां सा
ग्रकौ शाद्विदलमेव च ॥ प्रादेशमात्रं विज्ञेयं पवित्रं यत्र कुत्रचित् ॥ त
था ॥ सदा पवित्रनामाख्यं सदावज्रशिखेन च । विप्रैस्त्वा [illegible]
ग्रय त्व करोति न तत्कृतं ॥ [illegible] ॥ मंत्ररो ओंकार हुतेन स्वाहा
तेनाविच्छेदः ॥ [illegible] हावसाने [illegible] आयत्त्वेमं तु देवतां ॥ [illegible] ॥
प्रामीपलाशन्यग्रोधप्लक्षवेकंकतोद्भवाः ॥ अश्वत्थोडुंबरौ बिल्वश्चं राम
१०

स्न:सरलस्तथा॥ शालश्च देवदारुश्च खदिरश्चेति याज्ञिकाः॥ कर्मप्र
दीपे॥ नांगुला दधिकाकार्यसमीत्स्थूल तथा क्वचित्॥ नावियुक्ता त्व
चा चैव न सकीटा न पाटिता। प्रादेशान्नाधिका नोना न तथा स्यात् द्वि
शाखिका। न सपर्णा समित्कार्या होमकर्मसु जानता॥ तथा॥ प्राग
ग्राः सामिधो याह्यो श्वत्थवर्तिताच्छुपाधिताः॥ काम्येष्ठुवश्यकर्मादौ
विपरीतमाजिघांसतः॥ विप्रीरागाविदला ह्रस्वा वक्रा वक्राश्शिराः कृताः
॥ दीर्घास्थूला घुणोपेता कर्मसिद्धिविनाशकाः॥ वायुपुराणे॥ कुंड
रा: नेपेश्रा चैव तथैवो लूखलं तत्व्या सकृत् देवपितॄणां स्याद्धवनं तन्त्रमु
च्यते॥ भविष्यपुराणे॥ मूर्ध्नि मोरसि न पात्रे न विशुष्केन च पाणिना। वा
मेन यज्ञपात्रेषु न तन्निर्दिष्टेषु हूयते। धनायुर्दारसेवासु सोमत्री पत्नि
मंधमं। लाजादिकं वनं तेन कर्तव्यं वपनं तथा। वपनं विधिपः। पाणेप का
ज्ञातिर्धृदिशा पर्वहारिकाकर्म प्रदीपेस्मादिना वेदकचिपर्वहारिका। देवेन
तीर्थेन च हूयते हविः स्वंगारिणि स्वर्चिषि तत्र पावके॥ योनर्चिविजु

कुं॰मं॰ २२ होत्यग्नौ अंगारिरीश्च मानवः॥ मंदाग्निराममयावीच दरिद्रश्चैव जायते॥ तस्मा निरी॰
त्स्वामिद्रोहोतव्यं नासामिद्रोक थंचन॥ आरोग्यामिच्छतायुश्चश्रियमात्यंतिकीं
तथा॥ जुहूर्धुम्प्र कुर्ते चैव पाशिरशूर्पस्फ्याचादिभिः॥ न कुर्यादग्निधमनं कुर्या
न्नुव्यजनादिना॥ मुखेनैव धमेदग्निं मुखवाद्ग्निर्यतो ध्यजायत॥ नाग्निमुखवेने
तिनु यत्तो किके यो जयंति तन्न व कूचपरिशिष्टे॥ अत्यावुधः स घू मेतन्नुकुर्या
योकुन्नाशने॥ यजमानोमवेदं धःसत्र इतिच स्मृतिः॥ मात्स्ये॥ होमो गृहादि
पूजा यां पात्रमग्रोमरं भवेत्॥ अष्टाविंशातिमश्चैवायपात्तो विधीयते॥ छं
दोगपरिशिष्टे॥ यत्राम्नातं स्वशाखायां परोक्तामविरोधियत्॥ विद्वद्भि
स्तदनुष्ठेयं अग्निहोत्रादिकर्मवत्॥ छंदोगपरिशिष्टे॥ वकल्यं वा स्वगृह्यो
क्तं यस्य कर्मप्रकीर्तितं॥ तस्यतावति शास्त्रार्थे कृते सर्वकृतं भवेत्॥ प्रकृत्य
मन्यपत्रा कुर्याद्यदि होमं कथंचन॥ यत्र तत्तदन्य पात्रं तंत्र एवं समाप
येत्॥ अन्यपात्रं तं विपर्यस्तं॥ समाप्ते यदि जानीयान्मयैतदपथा कृतं
॥ तावदेव पुनः कुर्यान्नावृत्तिः सर्वकर्मणा॥ प्रधानस्याक्रियायत्र सांगं राम २२

तत्र क्रियते पुनः॥ तदंगस्याक्रियायां तु नावृत्तिर्न च तत्क्रिया॥ व्यासः॥ दर्भाः
कृष्णाजिनं मंत्रा ब्राह्मणाह विरग्नयः। अयातयामान्येतानि नियोज्यानि
पुनः पुनः॥ लघुहारीतः॥ चितौ दर्भाः पथि दर्भाः ये दर्भा यज्ञभूमिषु। स्त
रणासनपिंडेषु षट्कुशान्परिवर्जयेदिति॥ ब्राह्मे॥ यथोक्तवस्त्वसंप
त्तौ ग्राह्यं तदनुकारि यत्॥ यवानामिव गोधूमा व्रीहीणामिव शालयः।
॥ आज्यं द्रव्यमनादेशे जुहोति षु विधीयते॥ मंत्रस्य देवता च प्रजापति
रिति स्थितिः। अनादेशे ऽन्यविधाने। आज्यापत्यमंत्रः समस्तव्याहृतयइति
मदनः॥ स्मृत्यंतरेऽपि॥ नव्याहृत्या समं कुर्तं ३ त्रिगारुडे प्रणवादिन
मोंतं च वतत्पर्यंतं च सत्तम॥ देवताया स्वकं नाममूलमंत्रः प्रकीर्तितः
॥ विष्णुधर्मोत्तरे॥ दध्यलाभे पयः कार्यं मध्वलाभे तथा गुडः॥ घृतप्र
तिनिधिं कुर्यात्पयो वा दधि वा नृप॥ सर्वाभावे यवः प्रतिनिधिरिति षेदी
न सितोक्तं॥ बौधायनः॥ पालाशाभ्याव्यव खदिर रौहितकौ दुंबराणां
मिध्मसदलाभे सर्ववनस्पतीनां॥ बौधायनः॥ आज्यहोमेषु सर्वेषु

कुं॰ मं॰ गव्यमेव भवेत् स्मृतं ॥ तदभावे माहिष्या स्तु आजमाविकमेव च ॥ तदलाभे तु कौसुंभं नि॰ सि॰
१२ तदभावे तु सार्षपं ॥ याज्ञवल्क्यः ॥ आर्षं छंदश्च दैवत्यं विनियोगस्तथैव च । वे
12 दितव्यं प्रयत्नेन ब्राह्मणानां विशेषतः ॥ अविदित्वा तु यः कुर्यात् याजनाध्यापनं
जपं । होममंत्रजपादीनि तस्य चाल्पफलं भवेत् ॥ आदित्यपुराणे ॥ सुवर्णं र
जतं मुक्ता राजावर्तं प्रवालकं ॥ एतत् पंचकमाख्यातं शेषं वस्तु ब्रवीम्यहं ॥ स्मृ
त्यंतरे तु ॥ कनकं कुलिशं नीलं पद्मरागं च मौक्तिकं ॥ एतानि पंच रत्नानि रत्न
शास्त्रविदो विदुरिति ॥ तत्रैव ॥ अभावे सर्वरत्नानां हेम सर्वत्र योजयेत् ॥ वि
ष्णुधर्मोत्तरे ॥ गायत्र्या दापयेद्गोमूत्रं गंधद्वारेति मयं ॥ आप्यायस्वेति च क्षीरं गो
दधिक्राव्णेति वै दधि ॥ तेजोसि शुक्रमित्याज्यं देवस्य त्वा कुशोदकं ॥ एभिस्तु
पंचभिर्युक्तं पंचगव्यमिति स्मृतं ॥ मदनरत्ने कात्यायनः ॥ आज्यं क्षीरं म
धु त्यक्त्वा मधुरत्रयमुच्यत इति ॥ वाह्ये ॥ अश्वत्थोडुंबरप्लक्षचूतन्यग्रोधप
ल्लवाः ॥ पंचभंगा इति प्रोक्ताः सर्वकर्मसु शोभनाः पंचभंगाः पल्लवाः ॥ चतुः
समं गारुडे ॥ कस्तूरिकाया द्वौ भागौ चत्वारश्चंदनस्य च । कुंकुमस्य त्रयश्चैव राम
१२

पाशिन्नश्च चतुःसमं ॥ श्राशीकर्पूरः ॥ कर्पूरं चंदनं दर्पं कुंकुमं च समांशकं ॥ सर्वगं
धमीति प्रोक्तं समस्त सुरवल्लभं ॥ तथा ॥ कर्पूरमगरुश्चैव कस्तूरी चंदनं तथा
त्या । कंकोलं च भवेदेभिः पंचभिर्यक्षकर्दमः ॥ छंदोगपरिशिष्टे ॥ कुष्ठं मांसी
हरिद्रे द्वे मुराशैलेयचंदनं । वचा चंपकमुस्तं च सर्वौषध्यो दश स्मृताः ॥ का
ले ॥ रत्नवस्त्र राजराजं च निष्पावाजाजि धान्यकं । विकारखञ्जगोक्षीरं कुसं
मं कुंकुमं तथा । लवणं चाष्टमं तत्र सौभाग्याष्टकमुच्यते । तरुराजा जं स्ता
त्रं: लः तत्त्व ॥ मज्जाजीरकं ॥ विष्णुधर्मोत्तरे ॥ मुक्ताफलं हिरण्यकं वै डूर्यकं पद्मराग
॥ ७ पद्मरागं च गोमेदं नीलं गारुत्मतं तथा । प्रवालमुक्ता युक्तानि महारत्ना
नि वै नव ॥ स्कांदे ॥ दधिक्षीरमधु तथा ज्यं चमादिकं लवणं गुडः तथैव चतुर
म श्चेति रसाः प्रोक्ता मनीषिभिः ॥ भविष्यपुराणे ॥ आपः क्षीरं कुशाग्राणि
दध्यक्षततिलास्तथा ॥ यवाः सिद्धार्थकाश्चैवमर्घोष्टांगः प्रकीर्तितः ॥ त
त्रैव ॥ सुवर्णं रजतं ताम्रमारकूटं तथैव च । लोहं त्रपु तथा सीसं धातवः
परिकीर्तिताः ॥ पंचरात्रे ॥ रजांसि पंचवर्णानि मंडलानि हि कारयेत् । श्रा

कुंडमं· लितंडुलदूर्वोनभल्लंवायवसंभवं॥रक्तांकुरसंभासिंदूरगौरिकादिसमुद्भवं॥हरि निर्णा·
२३ तालोद्भवंपीतंरजनीसंभवंक्वचित्॥कृष्णंदग्धयवैर्हरितंपीतकृष्णविमि·
13 श्रितं॥रजनीहरिद्रा॥भविष्यत्पुराणे॥दूर्वायवांकुरश्चैववालकंचूतपल्ल·
वा लुं [illegible]॥हरिद्राद्वयसिद्धार्थौशिखिपत्रीरगत्वचः॥कंकणेसप्तधान्यश्चैताः
कौतुकाख्यानवस्मृता॥इतिनवकौतुकानि॥दशांगधूपोमदर
त्नेगंधयुक्तो॥षड्भागकुष्ठंद्विगुरोगुडश्चलाक्षात्रयंपंचनखस्यभागाः
॥हरीतकीसर्जरसःसमांसीभागैकमेकंत्विलवंशिलाजं॥घनस्यच
त्वारिपुरस्यचैकेधूपोदशांगःकथितोमुनींद्रैः॥शिलाजं॥शैलेयं॥य
नोमुस्ता॥उशीरोगुग्गुलुः॥भविष्यत्पुराणेविशेषः॥अनुक्तद्रव्यतत्
संख्यादेवताप्रतिमानृप॥सौवर्णीराजतीताम्रीवृक्षजामार्त्तिकीतथा॥
॥चित्रजापिष्टलेपोत्थानिजाविज्ञानानुरूपतः॥आमासाद्वात्तुलेपर्यंताकर्त्त
व्याश्रद्धयाव्यवर्जितैः॥अंगुष्ठपर्वप्रभृतिवितस्त्यवधिकास्मृताः॥तत्र
दानांगदेवताप्रतिमालक्षणानितत्रतत्रैववक्ष्यंते॥तुलाधिष्ठितदेवताश्च राम
२३

तिमानांतु लक्षणं त्रिनेत्रो वृषभस्थस्त्रिशूलधृक्कपालपाणिश्चंद्रार्द्ध
भूषण ईशः ॥ श्वेताश्वरथागः सोमो गदापाणिर्वरप्रदः ॥ धावद्धरिणपृ
ष्टस्थो ध्वजधारी समीरणः ॥ रक्तवर्णी त्रिनयना द्विभुजाश्चंद्रमौल
यः ॥ जटिलाश्च प्रकर्त्तव्या रुद्रा वाणा धनुर्धराः ॥ कुंभप्रमस्थः सिंहस्क
रुणास प्रभः पद्मासनः पद्मकरो भूषितांगो रक्षानाधरः सूर्यः ॥ श्म
श्रुलो रक्तमाला धरासंदेशपाणिर्द्विभुजस्तेजो मूर्त्तिधरो महान्विश्व
कर्मा ॥ पीतांबरः पीतवपुः किरीटी चतुर्भुजो देवगुरुः प्रशांतो दंड
कमंडलवक्षसूत्रधृक्गुरुः ॥ कमंडलुं स्रुवं चैव सप्तार्चिं दर्भमपि क्र
मात् ॥ कलयंत्यंगिरो नाथः करान्नारीसमन्वितः ॥ पारायश्चाग्निः
नाम्नो पि कलयंति जपस्त्रुजं ॥ शक्तिं च पुस्तकं चैव क्रमाद्देवकमंड
लुं ॥ यज्ञो पर्वती हंससंस्थ एकवक्रश्चतुर्भुजः ॥ महास्त्रजस्त्ववंध
नेकुंडिकाच प्रजापतिः ॥ विश्वेदेवास्तु सर्वेपि दक्षिणोपारणायः ॥ वारगा
कर्त्तव्यावामपाराणोस्तु सपोरादाश्चतपारणायः ॥ कामदेवोवसुः स

कुं॰ मं॰ड॰ २९

14

न्यः कालकामो धुरिलोचनो ॥ ७ रूरवाद्रव श्वेतिवि श्वेदेवा दश स्मृताः ॥ ८ ॥ दिशां॰
जगाद्विधान्तरूपं प्रजापतिर्तुल्य ॥ धनुर्मुख त्वमात्र मस्याधिकं ॥ पर्य न्यना
मावित्रे योगजवङ्कुत्र यान्वितः ॥ यो धत्ते सर्वजीवात्मा वरंजीवं च श्रोव
कं ॥ कुठारं च पयोजं च चित्तारत्नं महाश्रुचिं ॥ पाशं च शङ्खं किसलयं कुंडी
च दशभिः करैः शुंभरीशतुल्यः ॥ कुशाविषुरपद्मस्थाः पित्तरः पिंडया
त्रिणः ॥ पीतांबरः पीतवपुः किरीटी च तुर्भुजो दंडधरश्च हर्म्यी ॥ चर्मा
सि धृक् सोमसुतः सदानः सिंहाधिरूढो वरदो बुधश्च ॥ चतुर्वक्त्र तुर्वी श्व
ऋः सितमाल्यः सितांवरः ॥ सर्वाभरणवान् श्वेतो धर्मः कार्यो महाव
पु ॥ चतुर्दन्त गजारूढो वज्रपाणिः पुरंदरः ॥ प्राचीपतिः प्रकर्त्तव्यो नानाभरणा
न्वितः ॥ द्विभुजो देवाभिव जोकर्त्तव्याव श्वावाहनो ॥ तयोरावधयः
कार्या द्विव्या दक्षिणा हस्तयोः ॥ वामयोः पुस्तकौ कार्यौ द प्रतीयोन
प्याद्विज ॥ वरुणः पाशभृत्सोम्यः प्रतीच्यां मकराश्रयः ॥ मित्रः क
मलपाणिश्च कमलासनं संस्थितः ॥ द्विभुज श्वेतमूर्त्तिश्च सर्वभूत राम

२९

हितैरतः॥ देवाएकोनपंचाशद्दैवं द्रसमतेजसः॥ भ्रातरः पुरुहूतस्यमरुतः स्पर्धवर्चसः॥ किरीटहारकेयूरकटकादिविभूषिताः॥ खड्गचर्मधरातिच्यंशा कस्यानुचराः सदा॥ स्वमाधिंगनेत्रं च मदिंपीताविग्रहं॥ पुष्पकस्थंधनाध्यक्षं ध्यायेच्छिवसखं सदा॥ वरदो भक्तलोकानां किरीटी कुंडलीगदी॥ कार्यः स्वरूपोगंधवागधरतस्त्वं जलेपाः पूर्ववत्॥ ग्रहदिराजहदिराधःकारादरम्यानित्यपाः॥ विष्णुःकौमोदकापद्मशंखचक्रैरलंकृतः॥ इति विष्णुलक्षणं॥ ब्रह्मैवेवर्त्तेदानकालेषुदेवत्वं प्रतिमानां प्रकीर्तितं॥ धेनूनामपि धेनुत्वं प्रत्यक्षं दानयोगतः॥ दानेवैदानकालेतु धेनवः परिकीर्तिताः॥ विप्रस्यव्ययकालेतु द्रव्यंतदितितिनिश्चय इति॥ विष्णुधर्मोत्तरे॥ हेमराजतताम्राश्मन्मयालंदारुणान्विताः॥ पात्रीवाहप्रतिष्ठादौ कुंभास्युरभिषेचने॥ पंचाशांगुलवैपुल्या उत्सेधे षोडशांगुलाः॥ षोडशांगुलमूलास्तुमुखमष्टांगुलंभवेत्॥ पंचकमाषाणां पंचाशा [redacted] कर्मांगुलानिवैपुल्यमि

षोड दशपंचाधि

15

कुंडमं०

१९

निर्ण०

त्तिकेचित्तु ॥ पंचाशदंगुलमित्यन्ये ॥ पंचाधिका आशाः पंच शा(?)लाबान्वै तुल्यव्यास

मंतितु युक्तं ॥ न ष्या ॥ क(?) लस्यमुखे ब्रह्मा ग्रीवायांच महेश्वरः ॥ मूलेतु संस्थि

तोविष्णु र्मध्येमातृ गणाः स्थिताः ॥ शेषास्तु देवताः सर्वा वेष्टयंति चतुः

दिशं ॥ पृथिव्यां यानितीर्थानि कलशे निवसंतिहि ॥ ग्रहाः प्रांतिश्च उष्टि

श्च प्रीतिश्च मात्रि देवचा ऋग्वेदश्च यजुर्वेदः सामवेद स्तथैवच ॥ अथर्ववे

दसंहिताः कलशासां स्थिता इति ॥ षडिं(?)श न्मते ॥ यवगोधूम धान्या

नितिलाः कंगुस्तथैवच ॥ श्यामाकं चीनकं चैव सप्त धान्यमुदाहृतं ॥ मार्

कंडेयपुराणे ॥ व्रीहयश्च यवाश्चैव गोधूमाः कंगुकास्तिलाः ॥ प्रियंगवः ॥

कोविदाराः कोरदूषाः सतीनकाः कलायाः ॥ स्कांदे ॥ यवगोधूमधान्या

नितिला कंगुकुलत्थकाः ॥ माषा मुद्गा मसूरा श्च निष्पावाः श्याम सर्ष

पाः ॥ गवेधुकाश्च नीवारा आढक्यो ऽथ सतीनकाः ॥ चनकाश्चीनका

श्चैव धान्यान्यष्टादशैव तु ॥ श्यामाः श्यामाकाः ॥ व्यासः ॥ सुव

र्णं परमं दानं सुवर्णं दक्षिणापरा ॥ सर्वेषामेव दानानां सुवर्णं दक्षि

राम

ने

१५

॥ माषा मुद्गा मसूरा श्च निष्पावाः सर्ष

८/ लकुचकी श्याम(?) कर्कश्यामाकश्चैव सतीनकाः कं

दशाः स्य(?) नाकौरदूषाः कोद्रवाः सतीनकाः

णोच्यते ॥ परे त्वक्तेः पुरुषाहारोपयिकं तंडुलादिकमपि दक्षिणेति हेमा
द्रिः ॥ यत्त्वन्ये ग्राममेव दानानां सुवर्णं दक्षिणा स्मृता ॥ सुवर्णो दीयमाने
तरजतं दक्षिणोच्यते ॥ इति वचनं तन्मूलं मृग्यं ॥ सुवर्णं रजतं ता
म्रं तंडुला धान्यमेव च ॥ नित्यश्राद्धं देवपूजा सर्वमेतद्दक्षिणामिति
व्यासेन केवलसुवर्णादाने दक्षिणापर्युदासात् ॥ अयं च पर्युदासः
केवलसुवर्णादिदाने एव न तु सौवर्णब्रह्मांडादिदान इति मदनादयः
॥ देयद्रव्यतृतीयांशं दक्षिणां परिकल्पयेत् ॥ अनुक्तदक्षिणे दा
ने दशांशं वापि शक्तितः ॥ तुलापुरुषदानादीन्यधिकृत्य लिंग
पुराणे ॥ दक्षिणां च शतं साद्र्धं तदर्द्धं वा प्रदापयेत् ॥ ऋत्विजां चैव स
र्वेषां दशांशं निष्कं प्रदापयेत् ॥ भविष्योत्तरे ॥ ज्ञेयं निष्कशतं पा
र्यदाने बुविधिरुत्तमः ॥ मध्यमस्तु तदर्द्धेन तदर्द्धेनाधमः स्मृतः ॥
मेरुषां च कालपुरुषे तथान्येषु महत्सु च ॥ एवं हेमाश्वयोर्दैव धेनोः कृ
ष्णाजिनस्य च ॥ अत्र तस्यापि लघुत्वेयं पंचसौवर्णिको विधिः ॥ व

कुं॰ मं॰ दोकल्पपादद्ये ॥ रथोहि रराया अपरथे हेमहस्तिरथेव ॥ अंडे ब्रह्मांडे धेनौ निर्ण॰
२६ स्तुवर्णकामधेनोः ॥ अतौल्येन यो दद्यान्माहादानं नराधमः ॥ प्रतिग्रह्म
16 तिवान्तस्य दुःखशोकावहं भवेत् ॥ अन्येषु महत्सु तिलगाभीदिषु ॥ जया
भिषेकमाभिधायलिंगेषु रारो ॥ अष्टमुष्टिपलोन्मानं दद्याद्वै दक्षिणां
गुरोः ॥ होतृणां चैव सर्वेषां त्रिपात्यलमुदाहृतं ॥ अर्धे तदर्धं नादर्धं न ह
म पानां तदर्धं तः ॥ अयंच गुर्वादित्विकुजापकद्वारपालानां अर्धं हृदि दाक्षिणार
विभागो अनुक्तविभागाविशेषेषु दानांतरेष्वपि द्रष्टव्य ॥ गृह्यपरि
शिष्टे ॥ दक्षिणालाभे स्थलानां फलानां भक्ष्याणां दक्षिणां दद्यादिति
॥ अथ पद्रव्यमाने याज्ञवल्क्यः ॥ जालसूर्यमरीचिस्थं त्रसरेणू रजः
स्मृतं ॥ तेऽष्टौ लिक्षास्तु तास्तिस्रो राजसर्षप उच्यते ॥ गौरस्तु ते त्रयः षट्ते
यवो मध्यस्तु ते त्रयः ॥ कृष्णलः पंच ते माषस्ते सुवर्णस्तु षोडश । प
लं सुवर्णाश्चत्वारः पंच वापि प्रकीर्तितं ॥ द्वे कृष्णले रूप्यमाषो धरणं
षोडशैव ते ॥ शतमानं तु दशभिः धरणैः पलमेव तु ॥ निष्कः सुवर्णा राम

२६

अष्टावरइति ॥ धरणपुराणौपर्यायौ ॥ तत्र याज्ञ नमानपले ॥ स्वर्णैका
अष्टावरः स्वर्णो राजतो निष्क इति ॥ कार्षिकस्ताम्रिकः पण इति।
ताम्रस्योन्मानं ॥ पलचतुर्थांशमानकर्षेणोन्मितः कार्षिकस्ताम्रस
वधीपणो भवति ॥ कार्षापणसंज्ञश्च स्मृत्यंतरेपि ॥ षोडशप
णः पुराणः पणो मैथिलकाकिनी चतुष्टयं पणः। पंचाहते चतुर्भिर्वराट
कैः काकिनी चैकोक्ता तथा च देशादिते देनपणाद्दिव्यवहारो ज्ञेयः ॥
अथ धान्यादिमानं ॥ भविष्यत्पुराणे ॥ पलद्वयं तु प्रसृतं द्विगु
णं कुडवं मतं। चतुर्भिः कुडवैः प्रस्थः प्रस्थाश्चत्वार आढकः। आढकै
स्तैश्चतुर्भिश्च द्रोणस्तु कथितो बुधैः ॥ कुंभो द्रोणद्वयं शूर्पः खारी द्रो
णास्तु षोडश ॥ द्रोणद्वयस्यैव शूर्प इति संज्ञा ॥ गोपथे ॥ पंचकृष्ण
लको माषस्तेप्युः चतुःषष्टिभिः पलं पलैर्द्वात्रिंशद्भिः प्रस्थो मागधेषु प्रकीर्ति
तः ॥ आढकस्तैश्चतुर्भिर्द्रोणः स्याच्चतुराढकः ॥ विष्णुधर्मोत्तरे ॥
पलं च कुडवः प्रस्थ आढको द्रोण एव च ॥ धान्यमानेषु बोद्धव्याः क्रमशो

कुंडमं०
१७
17

मीचतुर्गुणाः ॥ द्रोणैः षोडशभिः खारी विंशत्या कुंभ उच्यते । कुंभैर्दशभि निर्णी०
र्वाहो धान्यसंख्या प्रकीर्तिता ॥ विंशत्यै त्वत्र द्रोणैरिति संबध्यते ॥ तथा चकुं
भे द्रोणा दशभिस्त्रिपञ्चाद्विंशतिर्द्रोणाभिस्तः कुंभ इति पक्षांतरं ॥ पलसहस्राभि
तः कुम्भ इत्यपि पक्षांतरं ज्ञेयं ॥ वाराहे ॥ पलद्वयं तु प्रसृतं मुष्टिरेकपलं स्मृतं
॥ अष्टमुष्टिर्भवेत्किंचित्किंचिदष्टौ च पुष्कलं पुष्कलानि च चत्वारि आढकः
परिकीर्तितः ॥ चतुराढको भवेद्द्रोणः इत्येतन्मानलक्षणं ॥ एतत्पक्षाणां
शक्तिदेशकालाद्यपेक्षया व्यवस्था ॥ उक्तं श्रीनीलकंठाख्यैः परिभा
षादिकं पुरः ॥ दानाद्यौपयिकं कुंडमंडपादि वदत्यथ ॥ तत्र भूमानं ॥
आदित्यपुराणे ॥ जालांतरगते भानौ यत्सूक्ष्मं दृश्यते रजः ॥ प्रथमं
तत्प्रमाणानां त्रसरेणुं प्रचक्षते ॥ त्रसरेणुस्तु विज्ञेयो अष्टौ ये परमा
णवः ॥ त्रसरेणवस्त्वष्टौ रथरेणुस्तु स स्मृतः ॥ रथरेणवस्तु तेऽष्टौ च
वालाग्रं तत्स्मृतं बुधैः ॥ वालाग्राष्टकं लिक्षा स्याद्यूका लिक्षाष्टकं तथा ॥
अष्टौ यूकाश्च यवः प्रोक्तः अंगुलं तु यवाष्टकं ॥ मत्स्यपुराणे ॥ यूकाष्टकं यवं प्रा राम
१७

कुर्याद्वा नागदरे स्तत्या॥ अष्टमिश्चांगुलं तिर्यग्यवानां मुत्तमं मतं॥ सप्ताभिर्म
ध्यमं प्रोक्तं षड्भिः स्यादधमांगुलमिति॥ द्वादलुमात्रो वै वितस्तिस्तु प्रकी
र्त्तितः॥ अंगुष्ठस्य प्रदेशिन्या व्यासः प्रादेश उच्यते॥ तालः स्मृतो मध्यमया
गोकर्णश्चाप्यनामया॥ कनिष्ठया वितस्तिस्तु द्वादशांगुलमानिकः॥ र
त्निस्त्वंगुलपर्वाणि विज्ञेयस्त्वेकविंशतिः॥ चत्वारिंशतिश्चैव हस्तः स्या
दंगुलानि तु॥ किष्कुः स्मृतो द्विरत्निस्तु द्विचत्वारिंशदंगुलः॥ षण्णवत्य
गुलिश्चैव धनुर्दंडः प्रकीर्त्तितः॥ धनुर्दंडयुगं नालिस्त्रेया सैतेयवांगुले:
॥ धनुर्यांत्रिशतं तत्व सूक्ष्मः संख्याविदो जनाः॥ धनुःसहस्रे द्वे चापि
गव्यूतिरुपदिश्यते॥ अष्टौ धनुःसहस्राणि योजनं परिकीर्त्तितं॥ भवि
ष्ये धर्मोत्तरे॥ यदुक्तं तन्मया ख्यातं नरः संवत्सरं द्विजः॥ एकं गो
चर्ममात्रं तु भुवः प्रोक्तं किंचिद्गोः॥ वृहस्पतिः॥ दशहस्तेन दंडेन
त्रिंशद्दंडा निवर्त्तनं॥ दशतान्येव गोचर्म ब्रह्मलोके महीयते॥ सु
निन्हमानं॥ मार्जनं रवननं धन्यतम प्रकारे नाय प्योचितं भूमिः
संशोधनं तत्र मंडपस्थलं॥ सिद्धान्तशेखरे॥ स्थपला दर्कीगुलो घ्राये

मंडपस्थलमीरितमिति ॥ मंडपंप्रकृत्यकापिलपंचरात्रे ॥ उच्छ्रायोह
स्तमानं स्यात्स्तंभसमं चरस्तथोभवन्निति ॥ ततो दंडत्रयनिर्मितदीर्घत्रि
कोणाकारयंत्रे दंडाग्राभ्यां भुविन्यस्ते यंत्रमूलात्तिर्यग्दंडोपरि लंबि
तम धोभारवद्भूमिमप्राप्नुसूत्रं यथा याति यंत्रदंडमध्ये चिन्हं यत्नेन दानि
ध्रुवं एवं द्वाभ्यां वारवन्नीयेत्यदिशि स्पर्शात्समरीत्यानता प्राप्नीहात्यच
मंडपादिगुणप्रकृतिकां प्राचीं साधयेदेवं ॥ समायां भुवि द्वादशांगुलाधि
कव्यासार्द्धमितं तेनैव पूर्वापरं नवांगुलं व्यासार्द्धमिति वृत्तं च यंत्रं कृत्वा
तन्मध्ये द्वादशांगुलस्थूलं स्थूलं समं ऋजुं शंकुं निधाय नवांगुलवृ
त्तेरेखायां च तस्मो दिशः प्रकल्पयेत्तास्ववृत्तेरौ केज्यः पंचदशांगुलाः
शलाकाः शंकुकाग्रस्पर्शाः स्यात्पा ॥ शंकुसाम्यं त्वापर्यंताहृत्या
शंकय छायाचमह्वत्तरेखयोः पूर्वापरं ज्ञेयं पत्रैस्पर्शात्साध्यन्यकृ ॥ यत्रा
परान्ह्कसाध्याकृ ॥ स्तंभे प्राचीज्ञानं नायंतेडपरदिनेपि तास्मिन्नेव वृत्ते शं
कुछायानिर्गमप्रवेशयोः स्थितिं कृत्वा पूर्वापरदिनछायानिमनचि राम

भान्

संभ्रमं डपान्॥ सारदारुमवीस्तं भान् दृढान्कुर्याद्विजन्मसमान्॥ मंड
पक्रौंषितान्वेदशास्वां प्रूडान्वित्तां स्तंपा॥ वलिका मूर्ध्नतस्तेषां
स्तंभद्वादशकं पुनः॥ वाह्यपीठप्रमाणेन नवस्तंत्रविभागतः॥ कम
ल्पयेचिरं छारं वज्रं गुलंवक्रितः॥ मध्यमोत्तमयोर्विदीमंडपस्य त्रि
भागतः॥ चतुर्थांशोधिग्रतिस्तस्या त्रिसप्तपं चत्तोपिवा॥ नवैकादश
श हस्तं वा दृष्टकाभिः प्रकल्पयेदिति॥ चूडाशिखा॥ वलिका भित्तेषां
चतुं स्तंभानां शिखाभिः प्रोत्तच्छि द्वारागुभयतम्पिछछदयो पेतानिव
लिकाख्यानि तिर्यक्काष्ठानि विधेयानीत्यर्थः॥ वाह्यः॥ इत्यादि॥
म्त्रादौ मध्यस्तंभचतुष्टयं विन्यस्य तद्वाह्यपरिधौ मंडपक्षेत्राचिस्तार
पर्याय पीठपरिमितस्स्वव न्तनी यां शेनतुल्यांतर द्वादशाचिह्नकरणा
पूर्वकं पंचस्तप्रमाणा द्वादशस्तंभा निखेया इत्यर्थः॥ तदेवं षोडश
स्तंभतासंपद्यते॥ तेषु चत्वारो मंडपा यामार्धमित्तो छायामस्त्रष्टहस्ता
नवहस्तावा भवंति॥ अथ मध्यमोत्तमरूपे ष्वष्टहस्ताए ते चत्वारः

कुं॰मं॰ १९

षयांतु तौ प्यात्तदरागाद्विना परस्परं योजनीयौ यथ्यैकेनैव प्रयत्नेन युगप तिरी॰
त्तदा तत्र घयमपि दृश्यते ॥ एवं दृष्ट्वा मिलितान्नालिका घयं तन्नाद्ध्वंड मध्यगां कांच
पाषाणागावबलेवौ च प्रदेशं व्यापिविति ॥ अथ मंडपादि लक्षणं ॥ तत्र पंचरा
त्रे ॥ कनीयान् दशहस्तः स्यान्मध्यमो द्वादशोन्मितः ॥ तथा षोडशभिर्हस्तै
र्मंडपः स्याद्धि होत्तमः ॥ प्रतिष्ठासारसंग्रहे ॥ मंडपः कलाहस्तो वा सर्वम
लदशासंयुतः ॥ दशाष्टादशहस्तो वा द्विद्विवृद्ध्यादितः क्रमात् ॥ लिंग
पुराणे तुलापुरुषदाने प्रकरणे ॥ विंशहस्तप्रमाणेन मंडपं कूटमेव वा
॥ अथवाष्टादशहस्तेन कलाहस्तेन वा पुनरिति विंशति हस्तो प्रयुक्तः ॥ मध्य
स्तंभवलिकोपरि गतैश्चतुर्भिरष्टभिर्वा मृदंगाकारकलशप्रोतैः काष्ठै
मध्ये शिखराकारयुतः कूटं ॥ कूटो ह्री शिखरं शृंगमित्यभिधानात् सा
रात् ॥ मध्यस्तंभोपरि समंततया छादितो मंडप इति हेमाद्रिः ॥ संप्रति तु कू
टएवादरो लोकानां तथैव च मंडपक्रमः ॥ दशहस्तमंडपस्त्वेकमेखलकुंड
पक्षेपयुक्तो भवतीति मदनरत्ने ॥ पंचरात्रे ॥ कुर्याद्वैसमवयागेषु वर्त्तुलं राम १९

रंगभ्रमं ड्पात् ॥ सारदारुमवीस्तंभान् दृढान् कुर्याद्विजन्मसमान् ॥ मंडप
पार्श्वोधिष्ठितान्वेदशाखांश्चूडान्वितांस्तथा ॥ वलिका मूर्द्धतलेषां
स्तंभषोडशकं पुनः ॥ वाह्यपीठप्रमाणेन नवसूत्रविभागतः ॥ कम
ल्पयेद्दिरं द्वारं वज्रं मंगलवृत्तितः ॥ मध्यमोत्तमयोर्वेदीमंडपस्य त्रि
भागतः ॥ चतुर्थांशोधिष्ठितिस्तस्यास्त्रिसप्तपं चतोपिवा ॥ नवैकादश
श हस्तं वा दृष्टकाभिः प्रकल्पयेदिति ॥ चूडाशिखा ॥ वलिकाभित्तेषां
चतुःस्तंभानां शिखाभिः प्रोत्तच्छिद्राणापुभयतश्छिद्रद्वयोपेतानिव
लिकाख्यानि तिर्यक्काष्ठानि विधेयानीत्यर्थः ॥ वाह्यः ॥ इत्यादि ॥
अत्रादौ मध्यस्तंभचतुष्टयं विन्यस्य तद्बाह्यपरिधौ मंडपक्षेत्रविस्तार
पर्यायपीठपरिमितसूत्रेऽत्रत्तीयांशेनतुल्यान्तरद्वादशचिह्नकरणा
पूर्वकं पंचहस्तप्रमाणान् द्वादशस्तंभान्निवेशयेत् इत्यर्थः ॥ तदेवं षोडश
स्तंभता संपद्यते ॥ तेषु चत्वारो मंडपा यामार्द्धमितो यायामस्त्वष्टहस्ता
नवहस्ता वा भवंति ॥ अथ मध्यमोत्तमरूपे षडष्टहस्तायते चत्वारः

ई
कुं...मं.
२०

20

शारदातिलके उक्तत्वादित्तित्रापि मध्यमस्तंभे स्त्रुच्चूडास्वेवातिर्यक्का स्तु तिर्ल.
निवेशानं ॥ वा ह्येष्वुन्त ह्र्डास्तंभकरेष्ठ वेत्यनियमः ॥ सर्वेचपंचमां
शान्यसेद्भौ सर्वस्वाधा स्यागोविधिरित्युक्तत्वात् ॥ [illegible] पंचमांशेन
तिरवयाः ॥ सर्वेपि दशांगुल स्त्रवेष्टन योग्य स्योत्साविधेयाः ॥ः
कल्पयेदित्यादि ॥ कनिष्ठमंडपे चारचतुष्टयं द्वि हस्तविस्तारं ॥ तथा
मध्यमे चतुरंगुलाधिक द्विहस्तविस्तारं ॥ एवमुत्तमंडपे ष्टांगुलाधिक
द्विहस्तविस्तारं ॥ मध्यमोत्तमयोर्वेदीत्यादि ॥ मंडपमध्यविभाग
माना वेदिः ॥ स्वायाम त्रितीयं चतुर्थपंचमसप्तम नवमैकादशांश
न्यतमांशेनोच्च ॥ तुलापुरुषेनुमानं ॥ सप्तहस्ताभवेद्वेदीमध्ये
पंचकराथवोत्ति ॥ सिद्धांतशेखरे ॥ चतुरस्रावतुःकोणा वेदीसर्वफ
लप्रदा ॥ तडागादिप्रतिष्ठायां पद्मिनी पद्मसंनिभा ॥ राज्ञां स्यात्सर्वतोभद्रा
चतुर्भद्राभिषेचने ॥ विवाहे श्रीधरी वेदी विष्णुन्यस्तसमन्विते ॥ द्वारदेहल्या
वहिर्हस्तेमात्रे द्वारशाखावानिखेयाः ॥ इति निबंधांतरे ॥ क्तखंडे तहस्त राम
२०

द्वयं वहिस्त्यक्त्वा तोरणानि निवेशयेद्दिक्फलकं ॥ मात्स्ये ॥ द्वारेषु कार्याणि च
तोरणानि चत्वार्यपि क्षीरवनस्पतीनामिति ॥ अथ यमर्थः ॥ पूर्वद्वारे अश्व
त्थशाखे ॥ दक्षिणद्वारे उडुंबरशाखे ॥ पश्चिमे प्लक्षशाखे ॥ उत्तरतो वटशा
खे ॥ शाखा वाथागमम मध्यमोत्तममंडपेषु क्रमात्त्र्यंचषट्हस्तत्रहस्तो
च्छ्रालां सामुपरिकृत चूडास्तु तिर्यक्फलक कुंभयुतः सपिधि कृतचूडा न्यस्ता
छिद्रं तिदध्यात् ॥ तद्विहस्तं मध्यममंडपे ॥ अंगुलषड्भाधिके द्विहस्ते म
॥ सार्द्धहस्तद्वयमुत्तमे ॥ तिर्यक्फलकोपरि मध्ये मंडपेषु क्रमात्र चतु
रंगुलाः सार्द्धचतुरंगुलाः पंचांगुलाश्च कीला निवेश्याः ॥ तिर्यक्फलकं
कीलाश्च तत्तत्काष्ठजा एव यद्वा दक्षिणांशे ॥ मस्तके द्वादशांगुले न शंख
चक्रगदांबुजं ॥ प्रागादि क्रमयोगेन न्यसेत्तेषां स्वदारुजं ॥ द्वादशांगुलेऽपि
त्वफलकस्य चतुरंगुलादि पक्षोक्तः ॥ शंखचक्रगदांबुजाकारकरणं ॥
वे स्व वा यागविषयं ॥ प्रोक्तयोगे तु तत्कीला द्विमुखलाभाः स्युस्त्रिमूला
कारत्वं चैव ॥ मध्यकीलो चतुरंगुलो वृत्तः सपादपंचांगुलविस्तारः ॥ त

कुं॰अं॰
२१
21

मुभयतो नैषो किंचिदूर्द्ध्वकौ ॥ दैर्घ्यं मध्ये मूलस्य मूलांगुलद्वयं विले प्रविः त्रिशी॰
शान्ति ॥ इत्य धम मंडपे ॥ मध्यमे त्वेकादशांगुलमुच्छ्रायः ॥ पादोनम-
ष्टांगुलविस्तारः ष्टांगुलो विलप्रवेशः ॥ उत्तमे त्रयोदशांगुलउच्छ्रायः
सपाद ष्टांगुलो विस्तारः सार्द्धत्र्यंगुलो विलप्रवेशः ॥ इदं च पिंगलमते
॥ मूलेन चिह्निताः कार्या द्वारशाखावामस्तके ॥ मूले नवांगुलैर्दै-
र्घ्यं तुरीयांशेन विस्तृतिः ॥ कज्जवैमध्यमृत्तांगं स्यात्किंचिद्वक्रं च पा-
र्श्वयोः ॥ प्रथमं मत्स्यमाख्याता तं घ्यंगुलं सोपयेन्न च्येत्यादिनोक्तं ॥
एषा मत्स्यमेव कवृत्तजानितो मरणानि ॥ तस्याभावे शमीद्रुमजा-
नि एतानि वेशन मेत्रा श्रागि मीले इषीत्वा अगन्त्रा यादि घंटादेवी
रित्यनुसंधेयाः ॥ मध्यस्तंभश्च नष्टयोपरि च सुखजाकृतिकाष्ठेदि
ग्निदिगंतरं प्राप्तकंपो नाम्य काष्ठा एकेनो त्रेतना कार्या ॥ कटैः स-
मृद्धिस्तासं छाद्या विज्ञायाद्या स्तम्भमंडपाइत्यपक्षत्वात् द्वारवर्जं सर्वतो
मंडपमाच्छायः ॥ जयविजयभद्रविश्वरूपस्वरूपध्रुवधनदधन्वक राम
२१

सुप्रसन्नाः एते षड्हस्तादयो द्विहस्तहानितो ज्ञातव्याः ॥ यदा मंडपद्वयं क्रियते तदा
तत्र प्रथममंडपपरिमितमंतरमुत्सृज्य द्वितीयो मंडपः कर्तव्यः ॥ त्रिवाल्कश्रा
द्धे ॥ एवं यदा ग्रामाग्रे मंडपः क्रियते तदा ग्रामपरिमाणमंतरमुत्सृज्य पर
तो मंडपो विधेय इति ॥ गृह्यमंडपे पताकादंडाः ॥ लोकेशवर्णपरीताः
पताका मध्ये ध्वजः किंकिणिकायुतः स्यादिति ॥ संग्रहेपि ॥ सप्तहस्ताः
पताकास्तु सप्तमांशेन विस्तृताः ॥ लोकपालानुवर्णेन नव भीत्सुहितप्र
मा ॥ पीतरक्तादि वर्णाश्च पंचहस्ता ध्वजाः स्मृताः ॥ द्विपंचहस्ते दंडे च
ध्वजैः संयुक्तास्तथेति ॥ लोकपालवर्णाः ॥ इंद्रः पीतो यमः श्यामो वरुणः स्फ
टिको यमः ॥ कुबेरश्च सुवर्णाभो ह्यग्निश्श्यामिसुवर्णाभः ॥ तथा निर्ऋ
तिः श्यामो वायुर्धूम्रः प्रपश्यते ॥ ईशानरक्तभवे इत्युक्त एवं ध्यायेत्क्रमादि
मानिति ॥ गारुडे तु पताकानां प्रकारांतरमुक्तं ॥ पंचहस्ता ध्वजाः कार्या वे
णुस्येन विस्तृताः ॥ सप्तहस्ताः पताकास्तु विंशत्यंगुलविस्तृताः ॥ दश
हस्ताः पताकानां दंडाः पश्चिमपीताः ॥ सिंदूरांकुरा धूम्रा धूसरमेघसंनि
वा

कुंडमं० भाः ॥ हरित्ताः ॥ पांडुवर्णाश्च शुक्लाः पूर्वादितः क्रमात् ॥ एवंवर्णाः शुभाः का निर्ण०
२२ र्याः पताकाः पाकशासनेति ॥ अथ समचतुरस्रमंडपसाधनं मंडपादि व्या
22 समप्रमाणां रज्जुं द्विगुणीकृत्य तन्मध्येवोभयतः पाशाभ्यां सहितां अष्टधा विभज्य
पंचमांशांते कर्णसाधनाय चिह्नं शांते शंकुं पंचचिह्नद्वये कृत्वा मंडपादेः
प्राचीसूत्रं प्रांतद्वये शंकुद्वयं निखाय रज्ज्वंतपाशौ तयोः शंक्वो रासज्य क
र्णस्थानचिह्नं दक्षिणतया कृष्य शंकुं चिह्ने शंकुं निखाय ततः कर्णस्थानचिह्न
मुत्तरतः समाकृष्य शंकुं चिह्ने शंकुं निखाय व्यत्यासं कृत्वा शंक्वोः पाशांता
वासज्य पूर्ववद्दक्षिणोत्तरयोः क्रमेण कर्णस्थानचिह्नं समाकृष्य शंकुद्वयं नि
हन्यात् ॥ ततश्चतुर्ष्वपि नागेन्यादि दिक्शंकुषु प्रादक्षिण्येन रज्जुवेष्टनान्मंडपा
दि चतुरस्रं वेदीसिद्धं भवति ॥ मध्यवेदीसाधनं ॥ मंडपस्य त्रेधा भागायतं द
द्वि क्षिणोत्तरायतं च त्रेधा विभज्य ॥ ते नवभागो मंडपः संपद्यते मध्यमे
नवमेंशे तन्मानां वेदिकां यजमानहस्तोच्छ्रायां चा विधेया ॥ मात्स्ये ॥ द्वा
रेषु कुंभद्वयं मंत्रकार्यं सुगंधधूपावरतत्नयुक्तमिति ॥ मदनरत्ने ॥ गंध राम
२२

पुष्पाक्षतोपेतान् कुंभांस्तेषु निवेशयेत् ॥ ध्रुवं धरं वाक्पतिं च विघ्नं शंतोषु पूजये
त् ॥ मंडपस्य तु कोणेषु कलशे शुक्र मादमी ॥ अमृतो दुर्जयश्चैव वासिष्ठार्यो
मंगलस्तथा ॥ पूज्या द्वार[illegible] कुंभेषु शक्राद्याः स्तान्मनूत्तमैः ॥ मनुमंत्रः ॥ः स्था=
इति मंडपनिरूपणं ॥ अथ कुंडानि ॥ तत्र भविष्यत्पुराणे ॥ वेदोपादांतरं
त्यक्त्वा कुंडानि च पंच वा ॥ वेदाश्चारायेव तानि सुवर्तुलान्यथ वा क्वचित् ॥
॥ आम्नाय रहस्ये ॥ कुंडानि चतुरस्राणि वर्तुलानि कृतानि वा ॥ नव पं
चाप्येवैकं वा कर्तव्यं लक्षणान्वितं ॥ नवकुंडविधाने तु दिक्षु कुंडाष्टके
स्थिते ॥ नवमं कारयेत् कुंडं पूर्वैशानदिगंतरे ॥ विधाने पंचकुंडानामीशा
ने पंचमं भवेत् ॥ अत्र चतुःकुंडीपक्षे रखातेनास्ती त्यक्तं हेमाद्रौ नारदीये
॥ यत्रोपदिष्यते कुंडचतुष्कं तत्र कर्मणि प्राविदांस्तु मध्ये च कुंचकुं वृत्तं पद्मप्रति
मं तथा ॥ पीठं वा कारयेत् कुंडसप्तमानो स्वगतेन वा ॥ कुर्यात् कुंडानि चत्वारि
प्राच्यादिषु विचक्षणः ॥ कुंडवेषं तरं चैव सपादकरसंमितं ॥ विप्रांगु
लं प्रकर्तव्यं अंतरं कुंडपीठयोः ॥ स्मृत्यंतरे ॥ दिग्मिति परित्यज्य च
योदशप्राग्भिरं सूत्रैः ॥ हस्तमात्राणि कुंडानि चतुरस्राणि सर्वतः इति स
वे

कुंडमं० २३

23

र्त्तोऽष्टदिक्षु ॥ कामधेनु ॥ ऐंद्र्यां स्तंभे चतुष्कोणम् अर्धसोमो भोगो भगाकृतिः ॥ चं निर्ग०
द्रार्द्धमा यमोयाम्ये त्रिकोणं द्वेय नैर्ऋते तौ ॥ वारुण्यां प्रांति केहृत्तं वायु
व्ये तु षडष्टनेनिले ॥ उदीच्यां पौष्टिके पद्मं सौम्यं अष्टास्रिमुक्तिदं ॥ शार
दातिलके ॥ विप्राणां चतुरस्रं स्यात् राज्ञां वर्तुलमिष्यते ॥ वैश्यानाम र्द्ध
चंद्राभं शूद्राणां त्र्यस्रमीरितं ॥ चतुरस्रं तु सर्वेषां केचिदिच्छंति तांत्रि
का ॥ चतुरस्रस्य साधनं तु मंडपस्य साधनवत् उक्तं ॥ तत्रैकस्मिन् हस्ते
चतुर्विंशत्यंगुलानि व्यासः ॥ द्वयोस्त्रय स्त्रिंशदंगुलानि सप्तयवाः
॥ चतस्रो यूकाः ॥ द्वे लिक्षे ॥ त्रिषु एकचत्वारिंशदंगुलानि चत्वारो यवाः
चतस्रो यूकाः ॥ चतस्रो लिक्षाः ॥ चतुर्षु अष्टचत्वारिंशदंगुलानि ॥
पंचसु त्रिपंचाशदंगुलानि पंच यवाः द्वे यूके पंच लिक्षाः ॥ षट्सु एकोनषष्टि
चाशदंगुलानि ॥ षट् यवाः द्वे यूके चतस्रो लिक्षाः सप्तसु त्रिषष्ट्यंगु
लानि ० यवत्रयं सप्त यूकाः सप्त लिक्षाः ॥ अष्टसु सप्तषष्ट्यंगुलसप्त
प्त यवाः लिक्षाः अष्ट त्रसरेणवः ॥ नवसु द्वासप्तत्यंगुल ० दशसु पंचसप्तत्यंगु
लानि ॥ षड्यवाः यूका अष्टौ त्रसरेणवः लिक्षा अष्टौ त्रसरेणवः ॥ एवं षोडश हस्तेष्व राम २३

स्तवत्यंगुलानि॥ अथ योनिकुंडं॥ इष्टचतुरस्रव्यासं चतुर्विंशतिधा॥
विभज्य सपादैः पंचभिर्भागैर्मध्यसूत्रं पूर्वाभ्यां पूर्वं चतुरस्रमध्येऽग्र
गुदकसूत्रं पातं जातो परितना लम्ब चतुरस्रयोः कोणसूत्रं द्वयपातन्ना
नमध्यादेव कोणसूत्राद्धमानेनेष्टचतुरस्रोदकसूत्रं दक्षिणांतात्
प्राक्सूत्रं पश्चिमांते यावत् भ्रामयेन्न वृत्तार्द्धं॥ एवमेवापरालम्ब चतुर
स्रेपि इष्टचतुरस्रोदगंतात् प्राक्सूत्रं पश्चिमांतं परिभ्राम्य वृत्तार्द्धं द्व
यदक्षिणोदक्कोटितो वर्धित प्राक्सूत्रांतं यावत् सूत्रद्वयपातमेवेति
कुंडस्वरूपोपपत्तिः॥ प्राग्दिगग्रन्यस्यलंबः सप्तदशांगुलानि १७
एको यवः १ एका यूका १ लिक्षाः पंच मूलस्तु इष्टचतुरस्रमध्यादक्
सूत्रं चतुर्विंशत्यंगुलवृत्तार्द्धव्यासार्द्ध योरुक्तमंगुलानि अष्टौ ८ यवा
श्चत्वारः ४ इति॥ योनिमध्यसूत्रं चतुर्व्यंगुलानि एकहस्ते पंचांगुला
नि एको यवः एका यूका पंच लिक्षाः॥ द्विहस्ते सप्तांगुलानि षट् यवौ द्वे
यूके एका लिक्षा॥ त्रिहस्ते अष्टावंगुलानि सप्त यवास्तिस्रो यूकाः॥ चतुर्हस्ते

कुं॰मं॰ दशांगुलानि चत्वारो यवाः तिस्रो यूकाः द्वे लिख्ये ॥ पंच हस्ते एकादशांगु॰ त्रिशा॰
२४ यव चतुष्टयमेका यूका ॥ षड्हस्ते द्वादशांगु॰ चत्वारो यवाः सप्त यूकाः । त्वा
24 तिस्रो लिक्षाः ॥ सप्त हस्ते त्रयोदशांगु॰ पंच यवाः — — — ॥ अष्ट हस्ते च
तुर्दशांगु॰ यव चतुष्टयं ॥ यूका अष्टौ नवस्वः द्वे लिख्ये ॥ नव हस्ते पंचदशांगु॰
यव त्रयं ॥ यूका चतुष्टयं ॥ सप्त लिक्षा ॥ दशहस्ते षोडशांगुलानि द्वौ
यवौ तिस्रो यूकास्तिस्रो लिक्षाः ॥ एवं षोडश हस्ते विंशत्यंगुल्यवचतु
त ष्टयं यूकाः चतस्रो लिक्षा ॥ रामस्ताद्दृष्टे चतुस्सूत्रे चैत्रमध्ये खरेखायाश्छिन्न
वन्न्यधिकं यंत्र मध्यात् कृत्वाष्टत्रि पादशांगुल स्वसूत्रं प्राच्य ॥ एको
नविंशद्देशेभ्यो भयतः प्राच्यां स्वल्पं संस्थाप्य प्राग्गा चतुर्थ्यां प्राक
टेन सूत्रेणावा पश्चिमभागो वृत्ता दक्षिणं प्राङ्गन्नं प्राणि स्वबल यंत्र लि
खि वृत्तान्तं दृष्ट्वा यवा ग्रापान्तयोर्बाहुतप्राक्सूत्रं चिह्न यावत्सूत्रं दृष्ट्वा
यो त्याकार का र्यमित्याह ॥ तत्फलं संबोधेपि विरूपत्वाद दर्शितं ॥
इदं चोदगग्रे कार्यं तत्त्वम खरेखापचमा प्राक् प्रावृदीच्यां कृतायां राम
२४

भवन्ति ॥ इदमुदाहृतं मदनरत्ने ॥ योन्याख्यमुच्यते कुंडं इत्राग्नेय्यामु
त्तरास्तु खमिति ॥ अथार्द्धचंद्राभं कामिके ॥ चतुरस्रे गृहे भक्ते त्यक्त्वा
घत्तो तदष्टकौ ॥ मध्ये सप्तांशमानेन कुंडं खंडेंदुवत्समानत् ॥ अथ
मर्व्यः ॥ २ सप्तमाराग चतुरस्रमध्ये रेखां नवधा विभज्या घत्ति मो भा
गोपरि स्त्र्यंत च चिह्नद्वयं कृत्वोपरि चिह्नेति र्यग्दक्षिणोत्तरसूत्रं द
त्वोपचिह्नाद्धः चिह्नं यावद्भृते तत्सूत्रेणाकर्कटेन वामभागो हृत्वा अर्द्धं ज्या
६ स्त्वाजालकोटिकमर्धचंद्रकं कुर्यादिति ॥ अथ दैर्घ्यो व्यासमार्द्रांगु
लानि ॥ एकस्मिन्नेकोनविंशत्यंगुलानि ॥ एको यवः ॥ एकायूका पं
च लिक्षा ॥ द्वयोः सप्तविंशत्यंगुलानि पंच यूकाः द्वे लिक्षे ॥ त्रिषु त्र
यस्त्रिंशदंगु० एको यवः द्वे यूके षट् लिक्षाः ॥ चतुर्षु अष्टत्रिंशदंगु०
द्वौ यवौ तिस्रो यूकाः द्वे लिक्षे ॥ पंचसु द्विचत्वारिंशदंगु० सप्त यवाः ए
का यूका तिस्रः तिस्रो लिक्षाः षट्सु ॥ षट्चत्वारिंशदंगुलानि सप्त यवाः
द्वे यूके ॥ सप्तसु पंचाशदंगुलानि पंच यवाः द्वे यूके चतस्रो लिक्षाः ॥ अ

सप्त

ष्टसु पंचपंचाशदंगुलानि एकोयवं षेटकेति स्थोलिका:॥ नवसु पंचा
शदंगुलानि चत्वारो यवा:॥ दशसु सप्तांगुलानि चत्वारो यवा: एवं षो
डशसु षट्सप्तत्यंगुलानि पंचयवा:॥ अत्र चरामेरात् चतुरशीत्यधिक
त्रिंशत्या विभक्तस्य सप्तक्षेत्रस्य व्यासस्यैकोंशोधिकस्त्याज्य:॥ क्षेत्र
फलसंवादायेति मित्युक्तं॥ सर्वैकाग्र इष्टक्षेत्रव्यास षष्ठविंशांशा
षोडशांशोभवति॥ एकहस्तचतुरस्रेन सार्द्ध यवमित: एवं द्विहस्ता
दिष्वप्यूह्यं॥ इदं चोदग्रसंकार्यं॥ तदुक्तं मदनरत्ने॥ उदगग्रवादमध्य
शे स्वायानव धा विभागेन संपादनीयमिति॥ यत्तु शारदातिलके॥
चतुरस्त्रीकृतं देवं दशधा विभजेद्बुधः॥ एकमेकं त्यजेदंशं अर्धउ
र्धं चतं नवितं॥ प्रासत्वंपातपेदग्रेतं मानान्तरामयेत्तत:॥ अर्द्धचंद्र
निभंकुंडं स्मरागीयमिदं भवेदिति तत्स्यसूत्यात् क्षेत्रफलविसंवाद: का
मिकोक्तेस्त्वल्प:॥ अथ त्रिकोणं॥ इष्टचतुरस्रसमव्यासक्षेत्रस्य चतु
र्विंशतिरंशा: तत्र सप्तांशं च प्राच्यां मध्यमांशोने कोणास्सहितान्सार्द्धस

ष्टांशात् पंच श्रोणींश्चपार्श्वयोः प्रत्येकं सपादान् षडंशान् संवर्ध्य वर्द्धितम्भे
खायं तयो वर्द्धितं ग्राकटू चं तं यावत्सूत्र द्वये दन्ते समभुजास्त्रिभवन्ति यच्चोक्तं
॥ शारदातिलके ॥ चतुर्धा भेदिते देत्रेन्यसेदुभयपार्श्वयोः ॥ एकैकमंशं
तन्मानाद्गतौ लांछयेत्ततः सूत्रत्रयं तु यः कुर्यात्त्र्यस्रकुंडं उदाहृतमिति
इदं तु किंचित्फलव्यभिचारि अतोस्माभिरधिक वृद्धिरुक्ता ॥ साम्प्रतेनु
॥ मध्यसूत्रं दशाभिर्दृष्टैः संवर्ध्यं तत्रैकोंशः स्यात्स मांशो तः श्रोणिसूत्र च
स्योभयतः पंचपंचाशद्वृद्धिरिति ततः त्रिविषमभुजात्वात् उपेक्ष्यं ॥ इदं चानि
र्वर्त्तितो प्रागग्रं पश्चिमयोर्नित्यत्रिभुजाः एकस्मिन्बाहुरष्टादशांगुलानि च
त्वारो यवाः द्वयोरेक पंचाशदंगुलानि पंचयवाः त्रिभुत्रिषष्ट्यंगुला नि
एको यवः चतुर्भुत्रिसप्तत्यंगुलानि ॥ पंचस्रे काशीत्यंगुलानि पंच
यवाः षट्स्रे विकोननवत्यंगुलं त्रयो यवाः ॥ सप्तास्र चतुर्नवत्यंगु
ल चत्वारो यवाः ॥ अष्टास्र उत्तरशतांगुलं एको यवः नवास्र नवा
धिकशतांगुलानि यवत्रयं ॥ दशास्र पंचदशाधिकशतांगु यव

कुं·मं·
२६
26

द्वयं॥ अथ वृत्तं॥ इष्टचतुरस्रव्यासषोडशांशाधिकव्यासार्द्धमितेन॥ नि॰शां·
कर्कटेन सूत्रेण वा कृतं मंडलं वृत्तकुंडं प्रागग्रं पश्चिमयोनि प्रतीच्यां वृ
त्तव्यासार्द्धांगुलानि एकस्मिन् त्रयोदशांगुलानि यवचतुष्टयं द्वयो
रेकोनविंशत्यंगुला· एको यवः त्रिषु त्रयोविंशत्यंगुल· यव चतुर्षु॥
सप्तविंशत्यंगु· एको यवः॥ पंचदशास्तु त्रिंशदंगुला· द्वौ यवौ॥ षट्
स्तु त्रयस्त्रिंशदंगुलानि· एको यवः सप्तसु पंचत्रिंशदंगुलानि सप्त
यवाः अष्टस्वष्टत्रिंशदंगुल· द्वौ यवौ॥ नवस्तु चत्वारिंशदंगु· पंच
यवाः दशस्तु द्विचत्वारिंशदंगुलानि सप्तयवाः॥ अथ षडस्रं॥ इ
ष्टचतुरस्रमध्यसूत्रस्य चतुर्विंशतिभागान् कृत्वा तत्सूत्रं त्रिभि
रंशैः प्राच्यां वर्द्धयेत् तत्रैकोंशः स्वास्थानांशोनः तावत्र प्रतीच्यां॥
संवर्द्धितदर्द्धेन सूत्रं कृत्वा तावत् कर्कटेनोदीचीमारभ्य षट्सु स्था
नेषु अंकयेदिति॥ अथ पद्मं॥ इष्टचतुरस्रमध्यसूत्रस्य चतुर्विं
शतिरंशाः॥ तत्र द्वादशभिरंशैरेकहस्तं कृत्वा तदुपरि स्वार्द्धेन वी राम
२६

नेशास्त्रं वर्त्तुलं परं कृत्वा तत्र दिक्षु विदिक्षु तदंतरालेषु च सूत्राराया स्फा
लयेत् ॰ ततोन्तर्ऋजुरेखा प्राक्सूत्र मत्स्याद्वेकोतारि म मत्स्याद्वसूत्र
द्वयं त्रिकोणाकारं रत्नास्फालयेत् तदंतरालमत्स्य समसूत्र वहिर्वृत्तरे
खागत मत्स्य यावत् तच्छेदके सूत्र समांशा तया मध्ये कायित्का ॥ सू
त्रार्द्ध मितककर्कट कोटिमेकाम ध्यांके परांच सूत्रारंभक मत्स्ये सं
प्य त्रिकोण मध्ये भ्रमणादेकं मत्स्यं वहिर्वृत्तरेखागतां त्रिकोणं
ताच्च स्याद्वचसूत्रांका त्रिकोणा हहिर् यरं मत्स्य कृत्वा तन्म
त्स्या त्रिकोणा वाहिक परि सूत्रार्द्ध ज्याकमेक वहिर्मत्स्या त्रिको
णान्तरधः सूत्रार्द्धज्याकम परामीत्रि संलग्न कोटिकष्ठ पर्यंधो
भावेन धनुर्द्वयं कार्यं एवमपर सूत्रेपि कृत्वा सूत्रद्वय मार्जनेवक्र
यंप द्मदलवत्यत्रं भवति ॰ एवमन्यान्यपि पत्राणि कृत्वा द स्त्रच तुर
त्रेवकाल्पित च तुर्विंशत्यंशाम ध्ये त्रिभिरंशै र्व्यासार्द्धेन मध्येत बा
हिर्म्य षडंश व्यासार्द्धेनापरापि वृत्तेका येति त्रांत वृत्ते वि स्तारेत

कुं॰मं॰ २० 27 इतेनोक्तमायां न आसेनसम्दाकर्णिका कार्या॥ अथ हिर्दे जे केश राश इति॥ अथ निरा॰
य तत्फलं॥ तत्रैकस्मिन्न्यश्रेउपरितनेमहति अस्ते तावत्॥ लंत्वोंऽगुला
नि द्वात्रशद्योयवाः ३ सप्तयूकाः ७ त्रीणिवालाग्राणि ३ पंचरथ्यरेणवः
५ पंचत्रसरेणवः॥ चत्वारः परमाणव इति ४॥ मध्यत्कन वांगुलानि ८
एकोयवः १ तिस्रो यूकाः॥ षट् लिक्षाः ६ त्रीणि वालाग्राणि ३ द्वौ रथ्यरे
णू २ त्रयस्त्रसरेणवः ३ सप्तपरमाणव इति ७ लंवेनन्न इस्य इं गणानेफ
लं॥ पंचाशदंगुलानि ५० सप्तयवाः ७ द्वे यूके २ द्वे लिक्षे २ षड्वालाग्राणि द्व
द्वौ रथ्यरेणू २ एकस्त्रसरेणुः १ चत्वारः परमाणव इति ४॥ अथ घस्तने
त्यन्यस्मिन्नसैवलंवत्क चत्वार्यंगुलानि ४ चत्वारो यवाः ४ पंचयूकाः
५ सप्तलिक्षाः ७ एकं वालाग्रं पंच रथ्यरेणवः ५ एकस्त्रसरेणुः सप्त प
रमाणवः ७ इति॥ सर्वोत्कृष्टमध्ये निंनेन लवगणाने॥ फलएकविंशति
रंगुलानि २१ पंचयूकाः ५ पंचलिक्षाः ५ एकंवालाग्रं पंचरथ्यरेणवः
५ षट्त्रसरेणवः ६ त्रयः परमाणव इति॰ अथ ... यफलेककरणो राम २०

हासप्ततिरंगुलानि ७२ पत्राग्रवक्रतायां तावत्येव भुजस्यप्रत्यंतत्वा
मेवसंगच्छते तर्हिगणितेनैतत्फलमविरुद्धं। अस्थानामपिपत्राग्रांद्व
त्रफलमेलनेंगुलानांषट्सप्तत्यधिकापंचशतीः ५७६ ॥ अत्रव्याख्या
सांख्ये चतुरस्रे चतुर्विंशतिभागाः॥ तत्रद्वाभ्यांभागाभ्यामेकभा
गचतुर्थांशाधिकाभ्यांमध्यस्त्वंसेव ध्यमध्याद्वयंततश्चतत्ककेटे
नवृत्तकृत्वपूर्वाञ्चलपूर्वांतरालमारभ्यकादशांसिरपौर्मितेनस्तवेराग
स्य स्थानेष्वंकितेष्वष्टाक्षरंभवति॥ अत्रचैकादशांशाःस्वाष्टमांश
प्राप्तःकार्यमत्रकहस्तादरवुपपत्तिः॥मध्येसमचतुरस्त्रततद्भुजम
नन्तु॥विंशत्यंगुलानिएकोयवोष्टकात्रयंच चतुरस्त्रच तुर्भागेषुच
त्वारिव्यस्त्राणि॥ तत्र भवभुजस्त्र भुजाएव॥ पूर्वोक्तोकुक्षत्रामिता
वेकचद्वौभुज्यो॥ लंबानांतचत्वायंगुलानि॥ एकोयवोद्विस्के इति
तत्रचतुरस्त्रफलंचत्वारिशतानिसप्तचांगुलानिषट्व्यसन ४०७
प्रत्येकंत्र्यस्त्रफलंविंचत्वार्यगुलानि ४२ त्र्यस्त्रचतुष्टयफलमष्टष

कुंडमं०
२८
18

म्याधिकं शतं १६८ रामोक्तं त्वच्छेत्रं विषमकक्षास्तु जात्वात्षोडशांशस्तत्तापत्ते निरौ·
क्षेत्रापेद्यमिति दिक् ॥ अथ रुद्रांशास्त्रिभुजांगुलानि ॥ एकस्मिन्दशांगुलानि स
प्तयवाः ॥ द्वयोः पंचदशांगुलानि त्रयो यवाः ॥ त्रिषु षष्ठादशांगुलानि
सप्तयवाः चतुर्ष्वेकविंशत्यंगुलानि सप्तयवाः ॥ पंचसु चतुर्विंशत्यं
गुलानि यवत्रयं ॥ षट्सु षाड्विंशत्यंगुलानि षट्यवाः ॥ सप्तसु षष्ठाविंश
त्यंगुलानि सप्तयवाः ॥ अष्टसु त्रिंशदंगुलानि सप्तयवाः ॥ नवसु द्वा
त्रिंशदंगुलानि षड्यवाः ॥ दशसु चतुस्त्रिंशदंगुलानि यवचतुष्टयं
॥ षोडशसु त्रिचत्वारिंशदंगुला० पंचयवाः ॥ अथ चतुर्विंशांशाः
॥ एकस्मिन्नेकांगुलं त्रयो यवाः त्रिषु षष्येकांगुले षट् यवाः चतुर्ष्वं
गुलद्वयं ॥ पंचस्वंगुले यवद्वयं ॥ षट्सु स्वंगुलद्वयवत्रयं ॥ सप्तस्वंगु
लद्वयं पंचयवाः ॥ अष्टस्वंगुलद्वयं षड्यवाः नवस्वंगुलत्रयं दश
स्वंगुलत्रयमेको यवः षोडशसु चत्वार्यंगुलानि ॥ एकस्ता दिक्षु
चतुर्थ्यांशाः ॥ एकस्मिन्षडंगुल० द्वयोरष्टांगुलानि चत्वारो यवाः राम
२८

कुं त्रिषु दशांगुलानि यवत्रयं ॥ यूकास्तु तिस्रः चतुर्षु द्वादशांगुलानि पंचसु त्रयो
दशांगुलानि त्रयो यवाः यूकास्तिस्रः ॥ षट्सु चतुर्दशांगुलानि षड्यवाः स
प्तसु पंचदशांगु॰ सप्तयवः अष्टसु षोडशांगुलानि ॥ सप्तयवाः चतस्रो यूकाः
॥ नवस्वष्टादशांगुलानि सप्त यवाः षट् यूकाः षोडशसु चतुर्विंशत्यंगुला
नि ॥ अथ सूक्ष्मांशाः ॥ एकस्मिन्नंगुलेंशे ॥ द्वयोश्चत्वार्यंगुलानि ॥ द्वौ यवौ ॥ त्र
त्रिषु पंचांगुलानि ॥ द्वौ यवौ ॥ चतुर्षु षडंगुला॰ पंचसु षडंगुलानि षट् य॰
वाः षट्सु सप्तांगुला यवत्रयं ॥ सप्तसु षष्ठांगुला॰ अष्टसु सप्तांगुलानि यवच
तुष्कं नवसु नवांगुलानि ॥ दशसु नवांगुलानि चत्वारो यवाः ॥ षोड
शसु द्वादशांगुला॰ अथ पद्मांशाः ॥ एकस्मिन्नंगुल चतुष्टयं ॥ द्वयोः
पंचांगुलानि ॥ पंचयवाः तिस्रो यूकाः ॥ त्रिषु षडंगुलानि ॥ सप्तयवाः
॥ चतस्रो यूकाः ॥ चतुर्षु सप्तांगुलानि चत्वारो यवाः पंच यवाः ॥ पंच यूकाः
॥ षट्सु नवांगुलानि षड्यवाः चतस्रो यूकाः ॥ सप्तसु — दशांगुलानि चत्वा
रो यवाः पंच यूकाः ॥ अष्टस्वेकादशांगुलानि द्वौ यवौ ॥ चतस्रो यूकाः ॥

कुं॰ मं॰ २९ नवसु द्वादशांगुलानि॰ दशसु द्वादशांगुलानि पंचयवाः षोडशसु षोड निर्ण॰

शांगुलानि ॥ द्वादशांशकाः ॥ एकस्मिन्नंगुलद्वयं ॥ द्वयोर्द्व्यंगुले ॥ सप्तयवाः ॥

19 वाः ॥ त्रिषुत्र्यंगुलत्रयं ॥ यव चतुष्टयं ॥ चतुर्षु चत्वार्यंगुलानि पंचसु चत्वा

र्यंगु॰ चत्वारो यवाः ॥ षट्सु चत्वार्यंगुलानि सप्त यवाः ॥ सप्तसु पंचांगु॰

लौ यवौ ॥ अष्टसु पंचांगुला॰ पंच यवाः ॥ नवसु षडंगुलानि ॥ दशसु

षडंगुलानि यव त्रयं ॥ षोडश स्व षडांगुला॰ ॥ स्थापने सर्वकुंडानां ध्व

जायः सर्वसिद्धिदः इत्युक्तत्वात् सर्वेषु चैतेषु प्रोक्तमानादङ्गुलय

वादिन्यूनमतिरिक्तं वा कृत्वा ध्वजायः सा धतीयः विस्तारे द्वै यंगुणि

तेरष्टभिर्विभक्ते यद्येकः परिशिष्यते तदा ध्वजाय इति ॥ तदुक्तं ॥ ध्वजो

धूम्रो थ सिंहः श्वासौ रभेयः खरो गजः ॥ ध्वांक्ष श्चेति क्रमेणैते दाया

ष्टक मुदाहृतमिति ॥ भविष्यत्पुराणे ॥ मुष्टिमानं शतार्द्धे तु प्रोक्तं ते

रत्निमात्रकं ॥ सहस्रे त्वयुत होतव्ये कुर्यात्कुंडं करात्मकं ॥ द्विहस्तमयुते

लक्षे लक्ष होमे चतुःकरं ॥ अष्टहस्तात्मकं कुंडं कोटि होमे शताधिकमि राम २९

ति॥ यनुष्ठानरदातिलके॥ एकहस्तमितंकुंडं एकलक्षेविधीयते॥ लक्षा
णां दशकं यावत्तावद्धस्तेनवर्धयेत्॥ दशहस्तमितंकुंडंकोटिहोमे।
विशस्यतइति॥ यत्तु स्कांदे॥ कोटिहोमेचतुर्हस्तं चतुरस्रं समंततः।
॥ योनिवक्त्रद्वयोपेतं तदप्याहुस्त्रिमेखलमिति॥ वा लक्षादिहोमेष्वे
कहस्त्यादिकुंडविधानं॥ कोटिहोमेदशहस्तस्यन यद्व्यो चितंव्रीह्यादि
विरलाहि स्थूलद्रव्यविषयं घृतादिद्रविद्रव्याहि द्रव्यविषयंच ज्ञेयं॥
मंत्र पारवाते॥ तंत्र होम चूडामणिं॥ चतुर्विंशतिमंभागमंगुलं परिक।
ल्पयेत्॥ चतुर्विंशांगुलं हस्तंकुंडानां परिकल्पयेत्॥ हस्तमात्रेरवनेत्रि
र्यकं॥ उर्ध्वमेखयासह॥ पिंगलमते॥ खाताद्द्वादशांगुलंत्यक्त्वामेख
लानांस्थितिर्भवेत्॥ तथा॥ सर्वेषामेवकुंडानांमेकावातिस्वप एवस्या
॥ कुंडलक्षणविवृत्तौ॥ कंठांगुलाद्बहिःकार्या मेखलेकं षडंगुलेति॥ चतु
स्त्रि द्व्यंगुलावापिविस्तरः सर्वत्रशोभना इति॥ मेखलात्रितयंकार्यंको।
णाराम पयांगुलेति॥ चतुस्त्रिद्व्यंगुलावापिविस्तरः सर्वत्रशोभना इति॥

कुं॰मं॰ २॰ ३४ मेखलात्रितयं कार्यं कोणारामयमैरिति ॥ कोणाश्चत्वारः ॥ रामास्त्रयः ॥ निर्णी॰
यमौ द्वौ ॥ चतसृष्वंगुलत्वं च विस्तारेषूच्चतायां च ॥ अत एव शारदाति
लके ॥ मेखलामानं प्रकृत्य विस्तारोत्सेधतो ज्ञेया मेखलाः सर्वतो बु
धैरिति ॥ रामेणाऽग्नितिस्रणामपि त्र्यंगुलोच्चत्वैव ॥ विस्तारस्तु चतसृ
द्व्यंगुल इत्युक्तं ॥ अथ योनिः ॥ तत्र स्वायंभुवे ॥ मेखलामध्यतो यो
निः कुंडार्द्ध त्र्यंशविस्तृता ॥ अंगुष्ठमानोत्सेधकण्ठाकार्या श्वत्थदल
कृतिः कुंडार्द्धदीर्घा त्र्यंशविस्तृता मूलेऽग्रे ग्रे चलदलवत्कुंचिताग्र
अंगुष्ठमानोत्सेधोष्ठ कंठो यस्याः साऽङ्गुष्ठमानोष्ठकंठा ओष्ठः म
कुंडमध्यप्रविष्टो न्यत्र कंठो योनिमेखलेत्यके ॥ तथ्याचार्ययोनिः का (भुक्तिवे
र्येत्यर्थः ॥ मेखलानाउद्धभागाश्रितापरे ॥ त्रैलोक्यसारे ॥ दैर्घ्यात्तत्सूर्यांगुलो ष्टिता॰)
ता योनिस्त्र्यंशोर्ध्वा विस्तरेणानु ॥ एकांगुलोच्छ्रिता सा तु प्रविष्टाभ्यंतरे त
या ॥ कुंभद्वयसमायुक्ता चाश्वत्थदलवन्मता ॥ अंगुष्ठ मेखलायुक्ता म
ध्ये त्वाज्यधृतिद्रमेति ॥ त्र्यंशोना योनिदैर्घ्यात्तु मध्यांगुलेति यावत् ॥ राम २॰

नौ

कुंडद्वयेन रत्नाढ्यं पद्माकारेण मण्डले शोभमानमुक्तं॥ शारदातिलके॥
स्थलादारभ्य तालस्यार्धोन्नतामथ सरं प्रकमिति॥ प्रागाग्नि याम्यकुंडा
नां प्रोक्तायो निरुदङ्मुखी॥ पूर्वामुखाः स्मृताः शेषाश्च त्वाशोभासम
न्विता॥ त्रैलोक्यसारे॥ नवमस्यापि कुंडस्य योनिर्दक्षदलेस्यतेति
॥ पारमेश्वर्यां॥ योनि कुंडे योनिमज्जकुंडे नाभिं च वर्जयेदिति॥ सिद्धांतशे
खरेपि॥ योनौयोनिं न कुर्वीतेति॥ शारदातिलके॥ कुंडाकारं कल्पयेदं
तर्नाभिमंबुजसंनिभा॥ तत्तत्कुंडानुरूपो वा भवत्यस्यानिगद्यते॥ मुष्टिरत्नि
कहस्तानां नाभिरुत्सेधतो मता॥ नेत्रवेदांगुलोपेता कुंडेष्वन्येषु वर्द्ध
येत्॥ यवद्वयक्रमेणेव नाभिं पृथग्गुदारधीरिति॥ नेत्रवेदांगुलोपेता
उन्नतायां पंगुल विस्तारायामयो मतं रंगुले त्वर्धः॥ द्विवि हस्तादि
कुंडेषु द्विद्वियववृद्धिस्तु विस्तारायामयोः षड्डंशा विस्तारपंथ्रंम ध्ये
सत्वं रजस्तमः॥ तन्मध्ये स्थापयेद्देवा वश्व जा यांपश्च सप्तस्वरातीपि
अथ ग्रहयज्ञप्रकारः॥ नवग्रहमात्स्ये॥ सूर्यः सोमो महीपुत्रः

कुं.सं.
३१

सोमपुत्रो बृहस्पतिः ॥ शुक्रः शनैश्चरो राहुः केतुश्चेति ग्रहा नव ॥ स्कांदे ॥ ज
न्मभूर्गोत्रमेतेषां वर्णास्थानमुखानि च ॥ यो ज्ञात्वा कुरुते शांतिं ग्रह
स्तेनावमानिताः ॥ स्थानमधिष्ठानं ॥ एतान् द्विजयः कुर्यात्तस्य सर्वं सफ
लं भवेत् ॥ वर्णाजन्मनाम्ना ह बृहस्पतरा प्रारः ॥ रक्तः कश्यपजो भानुः मूले
त्र लस्तुतः शशी ॥ रक्तो रुद्रसुतो भौमः पीतः सोमसुतो बुधः ॥ पीतो
ब्रातः सुराचार्यः शुक्रः शुक्लो भृगूद्वहः ॥ कृष्णः शनी रवेः ७ त्रो कृष्णो
राहुः प्रजापतिः ॥ कृष्णः केतुः कृशानुः कृष्णः पापास्त्वयोप्यमी ॥ मध्य
मा ह सएव ॥ उत्पन्नोर्कः कलिंगेषु यमुनायां च चंद्रमाः ॥ अंगारकस्त्ववं
त्यां तु मगधायां हिमांशुजः ॥ सैंधवेषु गुरुर्जातः शुक्रो भोजकटे तथा
॥ शनैश्चरस्तु सौराष्ट्रे राहुर्वैराटिके पुरे ॥ अंतर्वेद्यां तथा केतुरित्येता ग्र
हभूमयः ॥ गोत्रमाह सएव ॥ आदित्यः काश्यपो गोत्रादात्रेयश्चंद्रमा
भवेत् ॥ भारद्वाजो भवेद्भौमस्तथात्रेयश्च सोमजः ॥ शाकल्यो गिरसो गो
त्रः शुक्रो वै भार्गवस्तथा ॥ शनिः काश्यप एवाथ राहुः पैठीनसिस्तथा

मेभागेआग्नेय्यांशक्तिमुज्वलां क्रमालिखेद्दाक्षिणांदंडंनैरृत्यांखड्गमालिखेत् पाशंतुवारुण्यांलेख्यंध्वजंवैवायुगोचरे
कौवेर्यांतु-दं-लिखेद्ईशान्यांशूलमालिखेत् शूलस्यवामदेशेतुचक्रंपद्मंतुदक्षिणेइति ततोमहावेद्युपरिपंचवर्णाकृत
पश्चात्सोभितवितानंचकृत्वाविधिवत् ततोमहावेदीपूर्वभागेसाम्मंदेयीं ------ दिस्थापनार्थ्यौपरावेदिर्याविहितास्ति

राम
३१

॥केतवाजेमिनीयाश्चग्रहा लोकहितावहाः॥उक्तत्वायांश्च दशांशश्चयरेति

॥शारदातिलके॥ एकमेवभवेत्कुंडं इष्टान्यांश्चैत्सवा ध्वरइतिवि श्वकर्मा॥ रवात्ताधिकेभवेद्रोगी हीने धेनुधनक्षयः॥वक्रकुंडे संतापोमरणांछिन्नमेखले॥मेखलारहितेशोको भ्याधिके वित्तसंक्षयः॥भार्याविनाशनं प्रोक्तं कुंडेयोन्यां विनाकृते॥अपत्यध्वंसनं प्रोक्तं यत्कुंठवर्जितमिति॥सिद्धांतशेखरे॥ मानहीनेमहाव्याधिरधिके शत्रुवर्धनं॥योनिहीने त्वपस्मारो वाकुंठः कंठवर्जिते॥तत्रैव॥ स्थंडिलंवापिकुर्वीत सर्वसिद्धिप्रसिकतैःसितैः॥हस्तमात्रं प्रविस्तारं सर्वसमे त्र्यंगुलोन्नतं॥ग्रंथांतरेपि॥ नित्यनैमित्तिकं होमंस्थंडिलेवासमाचरेत्॥हस्तमात्रेणतत्कुर्यात्त्वालुकाभिःसुशोभनं॥अंगुलोत्सेधसंयुक्तं चतुरस्रंसमंततः इति॥ ॥इति श्री शंकरभट्टात्मजभट्टनीलकंठकृतकुंडमंडपनिर्णयःसमाप्तम्॥संवत् १८०३ फाल्गुनशु० १५ शुभं

पुरोहितसाधुरामपुलाजमलिरवारीमंदिरश्रीरघुनाथजीपुस्तकालयस्य०

कुंडे

नं. ६२

३२

32

नं. ४५२८

॥ इतिकुंडमंडपनिर्णयः समाप्तमस्तुणिम् ॥